Jongere bouwkunst en stedebouw

1800-1945

Monumen
Inventaris
Project (M

COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Koningskade 1
2596 AA 's-Gravenhage
telefoon 070 - 3116611

Samenstellers
drs M. Höfkens
M. van Ingen
drs S.R. Jonkergouw
drs M.H.J. Koenders
drs A.F.J. Niemeijer
drs L.A. Nizet
ir Th.A.J. Schiere
drs E.B. de Snoo - van de Garde
ing. M. Spooren
ir M. Verwey

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
drs Th.M. Elsing
W. de Jong
ir D.J. van der Veen
ir J.G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Facilitaire Dienst, Bureau Reproductie

's-Gravenhage, november 1991

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

INVENTARISATIE

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

mei 1990
A.F.J. Niemeijer

INHOUDSOPGAVE

1. **INLEIDING**

2. **FYSISCHE GESTELDHEID**

3. **LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK**
   3.1. Agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. **INFRASTRUCTUUR**
   4.1. Wegen
   4.2. Wateren
   4.3. Dijken
   4.4. Spoorwegen
   4.5. Militaire infrastructuur
   4.6. Openbare nutsvoorzieningen

5. **NEDERZETTINGEN**
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. De stad Leerdam
         5.2.1.1. Functionele ontwikkelingen
            5.2.1.1.1. Ambacht en industrie
            5.2.1.1.2. Handel, markt en centrumfuncties
         5.2.1.2. Stedebouwkundige ontwikkelingen
         5.2.1.3. Groenvoorzieningen
      5.2.2. Kedichem
      5.2.3. Schoonrewoerd
      5.2.4. Overheicop
      5.2.5. Overboeicop
      5.2.6. Kortgerecht
      5.2.7. Hoogeind
      5.2.8. Loosdorp
      5.2.9. Oosterwijk
      5.2.10. Diefdijk
      5.2.11. Achterdijk (ged.)
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

1. INLEIDING

De gemeente Leerdam is gesitueerd in het uiterste oosten van de provincie Zuid-Holland in de Vijfheerenlanden en wel langs de noordoever van de Linge. Leerdam grenst aan (N.O.Z.W.) Vianen, Culemborg (G), Geldermalsen (G), Lingewaal (G), Giessenlanden en Zederik. De huidige gemeente ontstond in 1986 door de samenvoeging van de voormalige gemeenten Leerdam, Schoonrewoerd en Kedichem. In enkele gevallen werd de grenslijn aangepast: in het noorden werd de grens zuidwaarts verplaatst van de Zijderveldselaan naar de Overboeicopper Watering en in het westen kwam hij te lopen langs de spoorweg, waardoor Achterdijk vrijwel geheel buiten de gemeente kwam te liggen. Voor het overige zijn de gemeentegrenzen historisch-juridisch of functioneel-landschappelijk (de Lingegrens) te noemen. De huidige oppervlakte van de gemeente Leerdam bedraagt 4.320 ha en op 1 jan. 1988 waren er 18677 inwoners; de bevolkingsdichtheid was hiermee 549 inwoners/km^2 landoppervlak.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De bodem binnen de gemeente bestaat in hoofdzaak uit rivierklei-op-(bos)veen. Onder het dunne kleidek (de Vijfheerenlanden kunnen als overgangsgebied tussen de kleigronden van de Betuwe en de veengronden van Zuid-Holland worden gezien) bevinden zich enige globaal oost-westgerichte stroomruggen van zandig en kleiig materiaal. Het veen klonk sedert de ontwatering door de mens sterker in dan de zand- en kleibanen, die thans als lage ruggen in het landschap herkenbaar zijn. Enige van de kernen zijn gevestigd op deze stroomruggen. Bij dijkdoorbraken werd de bodem plaatselijk weggespoeld (de zogenaamde wielen); verderop werd echter materiaal afgezet en ontstonden de "overslaggronden", die thans iets hoger in het veld liggen.
De algehele terreinhelling is van het oosten naar het westen en zuidwesten. Het oppervlak ligt op ongeveer NAP of iets daarboven; de stroomruggen, de oeverwal van de Linge en de overslaggronden liggen op 1 à 1,5 m +NAP. Nabij Vianen ligt het oppervlak van de Vijfheerenlanden zelfs op 2,5 à 3,5 m +NAP.

De Vijfheerenlanden hebben mettertijd een enigszins komvormige structuur gekregen en de afwatering van het gebied leverde sedert de ontginning dan ook toenemende problemen op. Nadat natuurlijke afwatering niet meer voldoende bleek werden molens opgericht voor de verschillende afwateringseenheden: van de 15e tot het begin van de 20e eeuw werd op ruime schaal gebruik gemaakt van windenergie.
Vanaf ± 1900 werd overgegaan op stoomkracht; het belangrijkste gemaal onder Leerdam bevindt zich juist ten westen van de oude stad aan de Linge: de Polders Hoog-Oosterwijk, Oosterwijk en Kedichem kregen stoombemaling bij de Hooglandse Tiendweg, maar deze installatie werd in 1929 vervangen door een elektrische. Overheicop en Overboeicop werden via de Polders Zijderveld respectievelijk Neder-Boeicop met behulp van stoomgemalen afgewaterd buiten de gemeente Leerdam; alleen de Polders Bruinsdel en Hoog-Leerbroek werden tot rond 1948 nog bemalen met molens; één ervan staat nog aan de Linge ten westen van Leerdam.

3. LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK

Het grondgebied van de gemeente Leerdam wordt vrijwel geheel ingenomen door regelmatige strookverkavelingen. Langs de Linge strekken de kavels zich waaiervormig uit van noord naar west, als gevolg van het bochtig rivierverloop. Dieper het land in ontstonden duidelijk planmatige cope-verkavelingen met kaveldiepten van rond 1.250 m. De kavels in de Polders Over-Boeicop, Over-Heicop en Hoogeind hebben hun grootste lengte in - noordzuidrichting; de Polders Nieuw-Schaayk en Kortgerecht in oost-westrichting. Vele kavels zijn op de kop bebouwd: vrijwel alle kernen zijn lineair van karakter. Voor de jaren '80 en '90 is een ruilverkavelingsprogramma opgesteld dat thans in uitvoering is.

3.1. Agrarisch grondgebruik

Zoals de meeste nieuw -ontgonnen gronden werden ook de klei- en de veengebieden in de Vijfheerenlanden vanouds benut voor zowel veeteelt als voor akkerbouw. De ontwatering van het oppervlak door middel van evenwijdige zwetsloten leidde echter tot bodemdaling door klink en oxidatie en op den duur werd bemaling nodig; voortgaande verlaging van de grondwaterspiegel deed het niveau verder dalen en de akkerbouw verloor zodoende terrein. De teelt van hennep voor de touw- en nettenfabricage was evenwel gedurende de 17e en 18e eeuw binnen de huidige gemeente Leerdam van veel belang en overvleugelde de veeteelt plaatselijk; hiernaast werd ook de fruitteelt beoefend. In de loop van de 19e eeuw nam de hennepverbouw af om rond 1900 geheel ten onder te gaan.
In dezelfde tijd kwam de griendcultuur op: griendtenen werden gewonnen en daarop verwerkt tot onder andere verpakkings- en funderingsmateriaal. Het hoogtepunt van de griend- (en riet)bouw viel rond 1880, maar het bedrijf hield - ondanks zware klappen in de crisisjaren - stand tot na de Tweede Wereldoorlog.
De voormalige hennepakkers zijn nog op verscheidene plaatsen herkenbaar (kleine smalle percelen); griendgronden zijn nog hier en daar aanwezig langs de Diefdijk en in de Polders Over-Heicop en Over-Boeicop. De meeste griendgronden werden omgezet in weidegebieden en veruit het grootste deel van de gemeente (werd en) wordt ingenomen door grasland ten behoeve van de veehouderij.
Hiernaast groeide het areaal met fruitbomen beplante grond (deels als bovenbouw = op hoge stam met weiden eronder) sedert het einde van de vorige eeuw sterk: vooral de oevergebieden van de Linge, de overslaggronden langs de Diefdijk, de stromingszones en de beter ontsloten kavels nabij de wegen werden in en na de jaren '30 intensief benut voor de teelt van appels, peren, kersen en pruimen.
Rond 1950 was de verhouding grasland/akkerland ongeveer 13:1; de akkers (vrijwel uitsluitend op de oeverwal langs de Linge) leverden vooral voederbieten en aardappelen; thans wint de veeteelt enerzijds terrein op akkerbouw en fruitteelt; anderzijds wordt verloren aan de uitbreiding van stad en dorp.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

De voormalige griendgronden ten westen van de Diefdijk intstonden door niveauverlaging als gevolg van het afgraven van het kleidek ten behoeve van de ophoging van de dijk.
De veenkwaliteit in Leerdam (bosveen) was niet voldoende voor de produktie van turf; wel

werd hier en daar veen gegraven voor eigen gebruik of voor toemaak (mest/ophoging), waardoor veenputten ontstonden. De grienden werden (en worden) wel gebruikt als jachtterrein door de (meestal niet lokale) eigenaars, terwijl er ook eendekooien werden geëxploiteerd. (In de atlas van Kuyper worden er vier aangegeven onder Kedichem).
Langs de Linge werd hier en daar klei gewonnen ten behoeve van de steenbakkerij: met name tussen Kedichem en Oosterwijk werden (buitendijkse) gronden afgeticheld.

3.3. Visuele karakteristiek

Buiten de stad Leerdam biedt de gemeente een sterk door veeteelt en in mindere mate door fruitteelt gedomineerde landelijke aanblik. Het landschap wordt gekenmerkt door regelmatige strookkavels, maar het beeld wordt verlevendigd door "kussens" van opgaand groen (de grienden) en boom- en bebouwingslinten die plaatselijk een coulisseneffect teweegbrengen. Belangrijk voor het landschap zijn verder de Linge (oever) en de dijklichamen, die ruimtelijk structurerende effecten hebben.
Leerdam zelf is zich in de laatste decennia sterk over het omringend platteland gaan uitbreiden. Vooral aan de west- en de noordzijde is de overgang van agrarisch gebied naar modern stedelijk woon- en werkcentrum tamelijk abrupt. Het oude stadshart is geheel ingekapseld in nieuwbouwwijken en (voormalige) bedrijfsterreinen, waardoor de aanblik weinig 'vriendelijk' meer is.

4. INFRASTRUCTUUR

De ruimtelijke ontwikkeling van de kernen binnen de huidige gemeente Leerdam is sterk bepaald door het patroon van wegen, wateren en dijken. Vrijwel alle dorpen hebben zich lineair ontwikkeld langs deze structuurbepalende elementen en zelfs de stad Leerdam ontstond als oevernederzetting.

4.1. Wegen

De wegen binnen de huidige gemeente Leerdam hebben een tamelijk eenvoudig, maar doeltreffend, patroon. De weg langs de noordoever van de Linge over Kedichem, Oosterwijk en Leerdam bedient vanouds het oost-westverkeer; de weg was al voor 1850 verhard. Door het bochtig verloop was dit echter een weg van niet meer dan interlokaal belang.
Van grotere betekenis waren de noord-zuidverbindingen over de Schoonrewoerdse Weg/-Schaaikse Weg en de Diefdijk, die (beide eveneens verhard) respectievelijk aansluiting gaven naar Vianen en Culemborg, de dichtstbijzijnde grote oversteekplaatsen over de Lek. Verder waren rond het midden van de vorige eeuw verhard de Terleedse Weg, de Loosdorp(se dijk), de Middelkoper Dijk (= Hoogeind), de Over-Boeicopse en de Over--Heicopse Weg; sedert 1870 volgden nog (onder andere) de Tiendweg, de Koenderse Weg en de Nieuwe Weg.
De Bruininxdeelsche Kade, de Zijdekade, de Zijlkade, de Donkere Kade, de Gravinnekade en de Bruine Kade zijn thans nog onverhard.

Leerdam bezat geen vaste oeververbinding over de Linge; de dichtstbijzijnde brug lag bij Asperen. Het veer werd pas na de Tweede Wereldoorlog overbodig door de aanleg van een brug, als onderdeel van de Provinciale Weg nr. 39 zuid (1960).
Behalve verbetering van de wegen vonden verder nauwelijks ontwikkelingen plaats; doch wel kan worden vermeld dat de Provinciale Weg nr. 39 niet op, maar naast de bestaande weg van Leerdam naar Everdingen werd geconstrueerd en dat een omleiding rond Schoonrewoerd in voorbereiding is. De Provinciale Weg gaf Leerdam aansluiting op de in 1936 gereedgekomen Rijksweg 26 van Utrecht naar 's-Hertogenbosch nabij Zijderveld. Een andere, naoorlogse weg verbindt Leerdam thans korter met Geldermalsen via Rhenoy, waar eveneens een brug over de Linge tot stand kwam.
Bij het onderhavige ruilverkavelingsproject zal zoveel mogelijk het oorspronkelijke wegenpatroon intact gelaten worden vanwege de cultuurhistorische betekenis ervan: de loop van de wegen is sterk bepaald door de verkaveling en verder ook door het reliëf in de Vijfheerenlanden, dat weer samenhangt met (vroegere) rivierlopen.

4.2. Wateren

Veruit het belangrijkste water binnen de gemeente is de rivier de Linge, die voor de afwatering van een groot deel van het rivierengebied zorgt. (De Linge heeft een lagere waterstand dan de Lek en de Waal dankzij de in 1792/93 gereedgekomen sluis te Gorinchem, die in 1825 werd verbouwd tot waaiersluis. In dit laaste jaar en in 1875 werd het complex verder uitgebreid waardoor uiteindelijk een schutkolk ontstond met ebsluizen. De kanalisatie van

de rivier, die voorheen van 15 overlaten was voorzien, leidde ook tot de aanleg van een twaalftal stuwen in de bovenloop en (in 1809) van een waaiersluis bij Asperen, deel uitmakend van de Diefdijklinie. Door verbetering van de waterhuishouding werden de overlaten overbodig.)
Leerdam loost zijn water sinds lang op twee plaatsen in de Linge: bij de westzijde van de stad en aan de Hooglandse Tiendweg; een derde uitlaat bevindt zich aan de gemeentegrens met Geldermalsen bij de Diefdijk.

De Linge heeft slechts beperkte betekenis voor de scheepvaart gehad daar er geen doorgaande verbinding bestond. Toch werd de haven- en kadefunctie van Leerdam in de jaren '20 sterk uitgebreid en werd de "Uiterwaard" grotendeels vergraven tot Lingehaven. (Er kwam o.m. bootverbinding met Gorinchem en Rotterdam tot stand.)

Opvallende wateroppervlakken in en aan de rand van de gemeente zijn verder de wielen, die ontstonden bij dijkdoorbraken door de uitspoeling van de ondergrond in de kolkgaten. Er liggen drie wielen langs de Diefdijk (de Waai, de Kruithof of het Wiel van Bassa en het Wiel); ze zijn alle bestemd tot natuurgebied. Drie andere zijn gelegen langs de Linge, en wel één bij Oosterwijk en twee bij Kedichem (Oude Wiel en Nieuwe Wiel).

4.3. Dijken

Binnen de gemeente Leerdam liggen enige belangrijke en bijzondere dijklichamen. Vanouds is van betekenis de Lingedijk, die - in de Middeleeuwen aangelegd op de noordelijke oeverwal van de rivier - het achterliggend polderland beschermde bij hoge waterstanden. De dijk heeft een grillig verloop dat sterk aansluit bij de Lingebedding al wordt plaatselijk wel enige afstand gehouden in verband met uiterwaarden (en voormalige overlaten). Meermalen vonden dijkdoorbraken plaats, en werden de gaten door "inlaagdijken" gesloten; duidelijke voorbeelden daarvan zijn de dijken rond de al genoemde wielen (zogenaamde buitengedijkte wielen) bij Kedichem en Oosterwijk.
Als tweede belangrijke dijk moet worden genoemd de Diefdijk, een dwarsdijk tussen de Linge en de Lek tussen Leerdam en Everdingen die waarschijnlijk dateert van omstreeks het jaar 1300. Deze dijk diende ter kering van eventueel stroomopwaarts door of over de rivierdijken gevloeid water en beschermde als zodanig de Vijfheerenlanden en de Alblasserwaard in geval van Gelderse dijkdoorbraken. Tevens vervulde de Diefdijk een belangrijke functie in de landsverdediging daar hij deel uitmaakte van de Hollandse Waterlinie(s). In 1809/10 werd de - mede op aandrang van Jan Blanken - Diefdijk extra verzwaard na een doorbraak en sedertdien werd het aardlichaam nog verder opgehoogd tot ruim 6,50 m +NAP. Bij verschillende doorbraken ontstonden - zoals gezegd - wielen die door inlaagdijken werden binnen- dan wel buitengesloten.

Iets vroeger dan de Diefdijk bestond reeds de Zijdewende, een kade van Leerdam over Schoonrewoerd en Zijderveld naar Everdingen, eveneens ter kering van bovenstroomse wateroverlast aangelegd. Deze kade bestaat thans nog in de vorm van de Schaaikse Weg en de Dorpsweg in Zijderveld. Parallel hieraan ligt de dijk van Provinciale Weg nr. 39.
Verdere oude dijken zijn de verschillende polderkaden, zoals de Huibertskade, de Hoogeindse Dijk, de Achterdijk, de Bruininxdeelse Kade, de Loosdorpse Kade en de Donkere Kade; deze hebben alle een waterkerend belang met daarnaast vrijwel steeds een functie

als wegtalud.
Het baanvak Geldermalsen - Gorinchem over Leerdam van de spoorweg Elst-Dordrecht werd aangelegd op een nieuw aardlichaam.

4.4. Spoorwegen

Tussen 1877 en 1883 kwam de Betuwelijn tot stand - de spoorweg van Elst naar Dordrecht - met onder andere een station te Leerdam, even ten noorden van de stad (1883). De gemeente werd hierdoor van oost naar west doorsneden, waarbij vooral in de Verenigde Polders Kedichem met Oosterwijk de kavels dwars werden gekruist. (In 1986 werd daarom bij de gemeentelijke herindeling de grens langs de spoorweg getrokken). Ongelukkig was dat het spoortracé door "Het Wiel" werd geleid, waardoor het (latere) natuurgebied op voorhand werd aangetast. (Overigens waren hiervoor strategische redenen.)
Een smalspoorlijn van ca. 7 km lengte verbond het industrieterrein aan de Linge met het spooremplacement van de stad.

Leerdam kreeg een parallelweg langs het spoor (Stationsweg) tussen de beide aansluitwegen (Meent en Spoorstraat) en de stad breidde zich in het begin van de 20e eeuw naar het noorden uit; met enige noord-zuid-gerichte straten die uitkwamen op de Stationsweg.

4.5. Militaire infrastructuur

De Diefdijk bezat eeuwenlang een strategische functie: hij maakte deel uit van de Hollandse Waterlinie. In de Oude Hollandse Waterlinie (vanaf 1672) vormde hij de oostgrens van de inundatiezone; in de Nieuwe Hollandse Waterlinie was hij de westelijke limiet van het te inunderen gebied (± 1815-1945). In 1815 waren o.m. speciale inundatiesluizen aangelegd (juist buiten de gemeente Leerdam).
In de jaren 1870/80 werd de "Diefdijklinie" versterkt. In 1880/85 werd een verdediging aangelegd langs de spoorweg bij het "Het Wiel" met onder andere een uitneembaar brugdeel en in 1902 kwam er een batterij (opgeruimd bij de aanleg van de Provinciale Weg naar Geldermalsen). In de jaren 1914/18 en 1938/40 werden ten slotte betonnen geschutsemplacementen en groepsschuilplaatsen langs de dijk geplaatst, doch na de laatste oorlog werd de linie van zijn functie ontheven.

4.6. Openbare nutsvoorzieningen

Leerdam kreeg de beschikking over gas ten behoeve van de stadsverlichting in de jaren '60 van de vorige eeuw; in 1902 stichtte de gemeente een eigen gasbedrijf aan de Meent, nabij het spoor i.v.m. de aanvoer van kolen. Ook het waterbedrijf werd in deze omgeving gevestigd (1900); de eerste watertoren werd eind jaren '20 (ontwerp A. Visser) vervangen; eerder (1913) was een hulpwatertoren gebouwd ten zuidwesten van de stad toen daar flinke uitbreidingen werden gerealiseerd.
Elektriciteit werd vanaf omstreeks 1920 betrokken van de centrale te Dordrecht.
De voormalige gemeenten Kedichem en Schoonrewoerd (ged.) kregen pas veel later een waterleiding, namelijk respectievelijk in 1933 en 1936.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De oevergebieden van de Vijfheerenlanden langs de Lek en de Linge werden omstreeks het jaar 1000 geoccupeerd en ontgonnen. Aangenomen wordt dat de rivierkleistroken nabij Kedichem en Leerdam, alsmede die bij Vianen, het eerst in cultuur werden gebracht en dat men daarna de klei-op-veengebieden introk. De oevergebieden kregen - hoewel ze eveneens in regelmatige stroken werden verkaveld - een veel minder éénvormige structuur dan het hart van de Vijfheerenlanden, waar overheidsgezag tot duidelijke regulering leidde (12e, 13e en 14e eeuw). De ontginningsassen (de latere dorpen en gehuchten) werden gevormd door natuurlijke waterlopen en gegraven weteringen en hun structuur is dan ook vrijwel steeds lineair: de bebouwing ontstond op de kop van (elke) kavel.

Leerdam ontwikkelde zich dankzij de ligging aan de Linge tot de belangrijkste kern en kreeg in 1407 stadsrecht, wat de groei verder stimuleerde.
Drie eeuwen lang - van 1498 tot 1795 - was Leerdam een zelfstandig graafschap met bestuurs- en belastingregels die afweken van die in Holland en Utrecht; dit droeg wel bij tot de bloei van de stad, maar niet in die mate dat de concurrentie werd overvleugeld.

De huidige gemeente Leerdam bestaat behalve uit de gelijknamige stad, uit de voormalige gemeenten Kedichem en Schoonrewoerd; de loop van de bevolkingsomvang van de samengevoegde gemeenten was als volgt:

JAARTAL	LEERDAM (TOT 1986)	KEDICHEM	SCHOONRE-WOERD	LEERDAM (TOTAAL)
1811	1.980	-	-	± 2.800
1822	2.128	362	572	3.062
1840	2.851	595	746	4.192
1874	3.103	705	855	4.663
1900	5.050	912	954	6.916
1910	6.778	1.076	916	8.770
1930	8.956	1.229	947	11.132
1940	9.226	1.076	914	11.216
1950	10.239	1.144	962	12.345
1965	12.780	1.124	1.094 (kern 428)	14.998
1985	16.251	1.247	1.505	19.003
1988				18.677

De stad maakte sedert het begin van de vorige eeuw een continue groei door; bij de dorpen zijn enkele onregelmatigheden te bespeuren die verklaard kunnen worden door migratie als gevolg van het inzakken van plaatselijke nijverheid en van specifieke takken van agrarisch bedrijf.

Thans omvat de gemeente de stad Leerdam, de dorpen Kedichem en Schoonrewoerd en de gehuchten Overboeicop, Kortgerecht, Diefdijk, Overheicop, Hoogeind, Loosdorp en Oosterwijk. Verder is er verspreide bebouwing op enige plaatsen aan de gemeentegrens, soms overgaand in kernen buiten Leerdam. Op moderne kaarten worden Schaik en Recht van ter Leede niet meer afzonderlijk onderscheiden; deze gehuchten kwamen voorheen wel

onder eigen naam voor.

5.2. Kernen

5.2.1. De stad Leerdam

Leerdam zou -volgens overlevering- gesticht zijn in 1008 als oevernederzetting langs de Linge bij de monding van een vroegere veenstroom, de Leede; door de afsluiting van dit water kreeg Leerdam zijn naam. De monding van de Leede lag -in afwijking van andere damsteden- niet binnen maar buiten de stad.
Het plaatsje, een agrarische gemeenschap die de achterliggende klei-op-veengebieden ontgon en exploiteerde, groeide en werd de belangrijkste nederzetting langs de Linge in dit gebied. In 1407 kreeg Leerdam stadsrecht; waarschijnlijk was de stad echter al voor 1405 omgracht.
De trapeziumvormige plattegrond van Leerdam is niet alleen het resultaat van een planmatige aanleg, maar is ook het directe gevolg van de waaiervormige verkaveling van de achterliggende gronden. Binnen de stad werden enige straten parallel aan de ontginningsas gerooid en verbonden door een dwarsstraat, waardoor een regelmatige plattegrond ontstond. De bij de parcelering gehanteerde module stond vast: de straten liggen steeds 33 meter uiteen.
De stadsmuur langs de binnenzijde van de dubbele gracht rond Leerdam volgde eveneens een trapeziumvormig tracé. In de zuidwesthoek van de stad bevond zich een apart ommuurd kasteel (dat niet als prestedelijke kern mag worden beschouwd), terwijl aan de oostzijde de versterking enige tientallen meters buiten de bestaande Zijdewende (Hoogen Hoek) werd gebouwd. De stad werd na de eerste omwalling niet meer vergroot.
De stadswallen werden grotendeels gesloopt gedurende de eerste helft van de vorige eeuw (alleen langs de Linge bleef een deel intact), waardoor mogelijkheden tot groei werden geschapen. De poorten werden geamoveerd in 1862. Aan de oostzijde van de stad kwamen kleine tuinen tot ontwikkeling doch naar het westen en noorden traden vooralsnog geen groeiverschijnselen op.

5.2.1.1. Functionele ontwikkelingen

De betekenis van Leerdam op nijverheidsgebied is lange tijd sterk overheerst door een tweetal bedrijfsklassen: de hout- en de glasindustrie. Verder had de stad een duidelijke centrumfunctie voor een deel van de Vijfherenlanden.

5.2.1.1.1 Ambacht en industrie

Leerdam bezat zoals vele andere Hollandse steden vanouds een bier- en een lakennijverheid; beide waren in de eerste plaats van lokaal belang.
In de eerste helft van de vorige eeuw telde de stad een branderij voor aardappelen, een leerlooierij, een korenmolen en een scheepstimmerwerf; later (± 1875) worden ook een grutterij, een sigarenfabriek en een boter- en kaasfabriek genoemd. Van dit laatste bedrijf (in boerderijvorm) bestaan nog produktieruimten uit de vorige eeuw langs de Meent (deels afgebrand).

Bovendien waren van belang de hout- en de glasnijverheid. In 1765 werden twee houtzaagmolens genoemd in Leerdam; in 1854 ontstond hieruit de stoomhoutzagerij van Varsseveld en Co.; een tweede stoominstallatie kwam gereed in 1874. Het bedrijf -tot voor kort een der pijlers der Leerdamse industrie- specialiseerde zich in kistenfabricage en houthandel, maar in de jaren '30 van onze eeuw was er een scherpe crisis: er werd gefuseerd met een Rotterdams bedrijf. De houtfabriek was gevestigd langs de Linge in de "Galgenwaard"; hier werden uitgebreide bedrijfsloodsen en havencomplexen (18 ha) gerealiseerd: de aanvoer van hout geschiedde vooral over water. Het eerder genoemde bedrijfsspoor van ca. 7 km lengte was vooral aangelegd t.b.v. de houtindustrie. Recent zijn de gebouwen gesloopt om plaats te maken voor o.m. bungalows.

In 1765 werd een glasblazerij gesticht buiten de Veerpoort aan de Nieuwendijk; deze eerste glasfabriek (de zogenaamde zwartglasfabriek van Pelgrim) werd oorsprong van de ontwikkeling van de tweede zeer belangrijke bedrijfstak in de Leerdamse economie. Rond 1800 was een tweede glasblazerij opgericht en in 1830 werd een glasbedrijf gevestigd op de plaats waar nu de schouwburg "de Glashof" ligt. In 1853 kwam een vierde fabriek tot stand, naast de eerste, maar vanaf de jaren '70 van de vorige eeuw trad een proces van concentratie op. De ondernemers Jeekel en Mijnssen en Co. begonnen rond 1875 een nieuwe glasfabriek (de Witglasfabriek) nadat zij in 1871 de oudste al hadden overgenomen. Uitbreidingen van het bedrijf vonden plaats in 1884, 1887, 1903/5 ("de Hoop") en 1913. In 1912 werd de witglasfabriek echter overgenomen door de NV Verenigde Glasfabrieken in Vlaardingen, welk bedrijf in 1923 op zijn beurt fuseerde met glasfabriek "de Schie" in Schiedam. Thans werkt het concern onder de naam NV Koninklijke Nederlandse Glasfabriek "Leerdam"; de fabrieken genieten internationale bekendheid.
De ligging van de bedrijfsterreinen ten zuidwesten van de stad aan de Linge was gunstig in verband met de aanvoer van grond- en hulpstoffen; de afvoer geschiedde en geschiedt grotendeels over de weg. De glasnijverheid was de grootste werkverschaffer van Leerdam: omstreeks 1900 waren er 300 à 400 arbeiders in dienst; spoedig groeide dit aantal tot 600 en op het hoogtepunt waren er zelfs 1.700 man in het glas werkzaam. In de crisisjaren was er een scherpe terugval en moest zelfs een fabriek sluiten.
De glasindustrie trok arbeidskrachten uit de wijde omgeving en Leerdam telde dan ook een aanzienlijk aantal werkforensen, wat de centrumfunctie van de stad vergrootte en uiteindelijk ook tot groei van de kern leidde. Een nadeel van de eenzijdige bedrijfsstructuur was de conjunctuurgevoeligheid: Leerdam had in de jaren '30 het hoogste werkloosheidscijfer in ons land!

5.2.1.1.2 Handel, markten en centrumfuncties

De economie van Leerdam werd sedert de Middeleeuwen gesteund door verschillende markten en door de winkelnering. De stad was handelscentrum voor een aanzienlijk deel van de Vijfheerenlanden en behalve een vee- en een paardenmarkt (Kerkstraat) was er een weekmarkt. Er waren winkels op allerlei terrein, maar in de 20e eeuw was het aantal slagerijen en textielhandels, naast winkels voor eerste levensbehoeften opvallend. Vele van deze winkels waren gevestigd langs de Hoogstraat, die nu van mindere betekenis is.

De centrumfunctie van Leerdam en de vestigingsbereidheid van bedrijven werden in het begin van onze eeuw sterk nadelig beïnvloed door de geringe capaciteit van de wegen en de waterwegen, terwijl ook de stopfrequentie van treinen te wensen overliet. De concur-

rentie van steden in de nabijheid was te sterk voor de ontwikkeling van een duidelijk Leerdams verzorgingsgebied op het terrein van overheidsbedrijven of dienstensector. Wel bezit de stad sedert 1916 een eigen ziekenhuis, maar het oude gebouw is inmiddels gesloopt; het postkantoor (1910) langs de Meent is nog intact.
De handel in duurzame artikelen ontwikkelde zich slechts matig daar vele Leerdammers zich door de toenemende mobiliteit naar andere marktcentra richtten en de stad in de eerste plaats het omringend platteland bediende.

De groothandel -voorheen van aanzienlijk belang- heeft sterk aan betekenis ingeboet en de veehandel ging ten onder door de opkomst van de vrachtauto, die ertoe bijdroeg dat grotere markten (m.n. Rotterdam) gingen concurreren.

5.2.1.2. Stedebouwkundige ontwikkelingen

Nadat de muren van Leerdam waren geslecht leek niets de ruimtelijke expansie van de stad in de weg te staan. De glas- en de houtindustrie waren grotendeels in het buitengebied langs de Linge gevestigd en gezien de groeiende arbeidsbehoefte moest de stad wel buiten zijn oude grenzen treden. De vroegste ontwikkelingen deden zich echter voor nabij het station: de Spoorstraat werd al voor 1900 bebouwd met villa's.
Pas vanaf ± 1900 kwamen arbeiderswijken tot stand; eerder was de groei blijkbaar opgevangen binnen de oude stadsgrenzen. De aanleg van rijtjeshuizen ten behoeve van het personeel was geïnitieerd door de glasindustrie en op enige afstand van de stad - in de directe nabijheid van het bedrijf - ontstonden onder meer de Owensstraat, de Siemensstraat en de Boëtiusstraat.
Iets later (± 1910) werden de eerste straten tussen de spoorweg en de Noordwal aangelegd: onder andere de Wilhelminakade, de Prins Hendrikstraat, de Nieuwenhuizenstraat en de Fonteinstraat.

Ten oosten van de stad, waar zich eerder tuinen hadden ontwikkeld kwam eveneens een arbeiderswijkje tot stand, terwijl in de omgeving van de watertoren middenstandswoningen werden gebouwd; het begin van complexmatige aanleg door woningbouwverenigingen.
In de jaren 1915-1920 richtte de Patrimoniumstichting in enkele fasen een wijk in ten noordwesten van de stad, nabij de Tiendweg. Deze huizen (onder andere Dr. Abraham Kuyperstraat, Patrimoniumstraat) waren van een aanzienlijk ruimere opzet dan de vroegere arbeiderswoningen en er was ook meer ruimte voor groenvoorzieningen (arch. W. Verschoor). Het wijkje is inmiddels grotendeels gesloopt i.v.m. stadsvernieuwing.
Nog in de jaren '20 en '30 werd de omgeving van de watertoren bij de spoorweg verder volgebouwd en ook ten zuidwesten van de stad nabij de hulpwatertoren volgden nieuwe uitbreidingen (omgeving Lingepark).

Uitbreidingsplannen van 1937 voorzagen in voortgaande groei naar het oosten en het zuidwesten, maar slechts een deel hiervan werd nog gerealiseerd voor het einde van de Tweede Wereldoorlog; naoorlogse plannen brachten wijzigingen in de oude ontwerpen en uiteindelijk werd behalve naar het zuidwesten en het oosten ook naar het noorden - tot voorbij de spoorlijn - gebouwd. Vooral in deze laatste wijk (jaren '70) waren aanzienlijke groen- en waterpartijen opgenomen; de bebouwing ervan raakt aan de kern Loosdorp.
Aan de noordzijde van de stad werden delen van de voormalige kern Schaik feitelijk opgenomen in de stedelijke bebouwing.

5.2.1.3. Groenvoorzieningen

De stad Leerdam, hoewel gelegen in een uitgebreid weidegebied, was tot de oorlog relatief arm aan groenvoorzieningen in groter verband. In een aantal van de toen nieuwe wijken waren wel voor- en achtertuinen en straatbeplanting aangelegd. Een smalle groenstrook langs het station en een zone nabij het waterleidingbedrijf waren de enige geplande groeninvullingen in de stad. Hiernaast telde de stad enige begraafplaatsen: een nabij Oosterwijk (19e eeuws), een in de Polder Klein-Oosterwijk langs de Tiendweg en twee kleintjes respectievelijk tegen het zuidoosten van de binnenstad en langs de Tiendweg onder Oud-Schaik (jaren '30).

5.2.2. Kedichem

Evenals het tot kleine stad uitgegroeide Leerdam zou Kedichem zijn ontstaan rond het jaar 1000. De oevernederzetting langs de Linge was ontginningsbasis voor een deel van het achterliggend klei-op-veen- en veengebied, dat in hoofdzaak in stroken werd verkaveld. Het oosteind van Kedichem ligt in een binnenbocht van de rivier, waarvan de meander in de loop van de eeuwen groeide waardoor buitendijks land kon worden bedijkt (het gebied De Eng). Kedichem kreeg hierdoor een merkwaardige twee-assige lineaire structuur: twee paralleldijken deden een eenvoudige kom ontstaan: enkele verbindingssteegjes tussen beide vullen de plattegrond. (Een tweede gevolg van de ligging in de rivierbocht was dat twee verkavelingsbundels elkaar min of meer haaks ontmoetten achter het dorp).

De bebouwing concentreerde zich vanouds langs de beide dijken; achter de oudste - de binnenste - bouwde men de Nederlands Hervormde Kerk (1867) en de plaatselijke lagere school. Langs de Noorderlingedijk liggen enige 19e-eeuwse boerenbedrijven van betekenis. Tot 1945 deden zich weinig ruimtelijke ontwikkelingen voor en was er zelfs amper sprake van verdichting. Na de oorlog breidde het dorp dat tot 1986 een zelfstandige gemeente vormde, zich uit in noordelijke richting.
De kern Kedichem had rond 1850 zo'n 130 inwoners; de niet geconcentreerde bebouwing meegerekend telde het dorp toen 390 zielen.

Zowel akkerbouw als veeteelt waren van groot belang in het dorp, dankzij de gunstige ligging op de oeverwal; in onze eeuw nam de betekenis van de akkerbouw af ten gunste van de fruitteelt, aanvankelijk in bovenbouw, thans vnl. laagstammig.
De ontsluiting van het dorp was steeds redelijk goed dankzij een relatief dicht wegennet en een voetveer over de Linge naar Vogelswerf; beperkingen golden slechts de kwaliteit en de breedte van de wegen.

5.2.3. Schoonrewoerd

Schoonrewoerd maakte oorspronkelijk deel uit van het graafschap Leerdam; sedert de Franse Tijd was het een zelfstandige gemeente, die echter in 1986 bij Leerdam werd gevoegd.
Het gelijknamige hoofddorp ontstond waarschijnlijk in de 13e eeuw uit de haaks op elkaar staande lineaire ontginningsdorpen langs de Overheicop (se Weg), de ontginningsbasis van de venen ten noorden hiervan (ook wel Schoonrewoerd genoemd) en langs de Zijdewende, basis voor de ontginning van de gronden ten oosten ervan gelegen. Klink, die het gevolg

was van de ontwatering, deed de bewoners naar de nabijgelegen hogere stroomruggronden trekken: de nederzetting concentreerde zich op en rond een door bodeminversie als natuurlijke verhoging in het veld herkenbare bult, die nog flink werd opgehoogd.
Schoonrewoerd zou zich verder ontwikkelen als ijl komdorp rond de kruising van de Overheicop (se Weg)/Kerkweg en de Zijdewende (nu Dorpsstraat) tussen Leerdam en Everdingen. De dorpskom wordt vanouds aan de noord- en de westzijde begrensd door het Wilgenlaantje resp. het Achterom; op enige afstand zijn ook de waterlopen de Huibert en de Kortgerechtse Wetering rond het dorp geleid, waardoor feitelijk een dorpspoldertje ontstond. De grootte bebouwingsconcentraties bevonden zich tot ver in de 18e eeuw langs de oostzijde van de Dorpsstraat en de noordzijde van de Overheicop(se weg): vrijwel uitsluitend boerderijen.

De Nederlands Hervormde Kerk (westkant Dorpsstraat) in het dorp dateert van omstreeks het jaar 1700, maar de toren uit de 13e/14e eeuw. Verder telt Schoonrewoerd een aantal 17e-19e-eeuwse boerderijen en woningen; vijf boerderijen werden kort na 1850 herbouwd nadat ze waren verwoest door brand.
Aan het eind van de vorige eeuw werd de Gereformeerde Kerk in het dorp gebouwd en in 1907 ontstond een melkpoederfabriekje, dat in de loop der jaren uitgroeide tot het huidige kaasproduktiebedrijf. De omstreeks 1850 opgerichte korenmolen ging in het begin van deze eeuw ten onder. Verder traden nauwelijks veranderingen op in de jaren ± 1850-1945.
Na de oorlog werd het dorp verdicht en werd de kom scherper gedefinieerd: er werden enige nieuwe straten aangelegd en het gehele gebied van de "dorpspolder" raakte bebouwd, ten koste van agrarisch land.

Voorheen overheersten akkerbouw en veeteelt het dorp; dankzij de hogere ligging kon de akkerbouw zich behoorlijk handhaven. Behalve de hennepverbouw werd ook de fruitteelt van betekenis; sedert ± 1870 was er een sterke toename van fruitbomen rond het dorp: het gevolg hiervan was dat enige fruitloodsen werden gebouwd.

De ontsluiting van Schoonrewoerd was dankzij de ligging op een kruispunt gunstig. Hij verbeterde nog toen de Kerkweg na de oorlog in verbinding kwam met de zogenaamde Acqoysche Meer.

Ten westen van het dorp ligt langs de Overheicop(se) Weg een militair terrein, dat vooral goed zichtbaar is op een luchtfoto uit 1945 met de inundaties in dit gebied. (Opvallend detail: Schoonrewoerd bleef hoog en droog liggen.) Het militair terrein vormt de feitelijke overgang tussen Schoonrewoerd en Overheicop.

5.2.4. Overheicop

Het gehucht Overheicop maakt van origine deel uit van dezelfde ontginningseenheid als Schoonrewoerd: de kern ontstond langs de ontginningsas van het veengebied onder de latere Polder Overheicop en dateert uit de 12e/13e eeuw.
Het gehucht bestaat uit een ijl lint van boerenbedrijven langs de noordzijde van de gelijknamige weg. De bebouwing was rond 1850 uiterst schaars, maar sedert het eind van de 19e eeuw trad er - mede dankzij de opkomst van de fruitteelt - verdichting op. Het gevolg was dat Overheicop, dat op de kaart van 1893 nog niet met naam voorkomt,

sedertdien als zodanig wordt vermel. (De naam komt overigens wel al voor bij Van der Aa.)
Na de oorlog nam de bebouwing nog enigszins toe; ook aan de zuidzijde van de weg, over de Huibert, kwamen enkele boerenbedrijven te liggen.

Overheicop was en is maar matig ontsloten: de weg liep aanvankelijk dood en kwam slechts uit op voetpaden; thans is er een onverharde verbinding met Overboeicop.

5.2.5. Overboeicop

Een vergelijkbaar gehucht is het iets noordelijker gelegen Overboeicop; ook deze lineaire ontginningsnederzetting dateert uit de 13e eeuw. Hij werd nog niet vermeld op de kaart van 1893 maar komt wel voor bij Van der Aa. Omstreeks 1850 was er slechts bebouwing langs de noordzijde van de Overboeicop(se Weg); een wetering tussen de weg en de boerenbedrijven maakte bruggen noodzakelijk. Sedert het eind van de vorige eeuw kwamen er, onder invloed van de toename van de akkerbouw en vooral van de fruitteelt, ook enige bedrijven aan de zuidzijde.
Sedert de Tweede Wereldoorlog heeft nauwelijk meer verdichting plaatsgevonden en het belang van de fruitteelt (hoogtepunt rond 1930) is sterk teruggelopen. Overboeicop bezit thans hoofdzakelijk veeteelt naast wat griendgronden en fruitbomen.

De ontsluiting was redelijk te noemen dankzij de (matig verharde) verbinding met Lexmond, via Hei- en Boeicop.

5.2.6. Kortgerecht

Iets ten noorden van Schoonrewoerd ligt het lineaire gehucht Kortgerecht, ontginningsbasis van de gronden onder de latere, gelijknamige polder. Het gehucht is gesitueerd langs de oostzijde van de Zijdewende (nu: Kortgerecht) tussen Leerdam en Everdingen en was als zodanig goed ontsloten. Achter de woningen, boerderijen en erven werd een wetering gegraven, waardoor een soort dorpspoldertje ontstond.
De naam van het gehucht verscheen pas in de jaren '30 op de kaart en ook toen was er nog slechts zeer dunne bebouwing. Het merendeel van de gronden onder Kortgerecht werd toen ingenomen door grasland, terwijl hiernaast de fruitteelt van betekenis was. De omvang van de grienden - met name in de 19e eeuw van aanzienlijk belang - was toen al aanzienlijk teruggelopen.
Na de Tweede Wereldoorlog nam de bebouwingsdichtheid nog iets toe; Kortgerecht vergroeide enigszins met Overboeicop en Schoonrewoerd.

5.2.7. Hoogeind (Schaik)

Ten zuidwesten van Schoonrewoerd ligt langs de Hoogeindse Dijk het gehucht Hoogeind. Vrijwel alle bebouwing is gesitueerd langs de noordzijde van de plaatselijke wetering en is vanaf de dijk slechts over bruggen bereikbaar. Hoogeind behoort tot dezelfde reeks ontginningsassen als Overboeicop en Overheicop en het vormde de basis voor de openlegging van de venen onder de latere Polder Hoog Middelkoop, nu Hoogeind.
Op vooroorlogse kaarten is Hoogeind gesitueerd nabij de kruising Laag/Hoogeindsche Dijk, Kerkweg/Zeilkade; thans wordt Schaik echter tot Hoogeind gerekend, terwijl de bewoning

nabij het kruispunt onder Middelkoop valt. (Schaik lag als lineaire kern, vergelijkbaar met Kortgerecht, langs de oostzijde van de oude Zijdewende; de wetering achter de bebouwing vormde ook hier een soort dorpspolder.)

Hoogeind was voorheen zowel op de akkerbouw (hennep) als op de veeteelt georiënteerd; einde 19e eeuw kwam de fruitteelt op, waarna de hennepverbouw in betekenis afnam; de akkertjes zijn nog in het veld herkenbaar.

Het gehucht was via de dijk vrij goed ontsloten en verder ook over de Kerkweg naar Leerbroek.

5.2.8. Loosdorp

Sedert de jaren '30 wordt ten noorden van Leerdam, langs de Loosdorpse dijk, het gehucht Loosdorp op de kaart als kern onderscheiden; het werd echter eerder als zodanig genoemd door Kroon in 1862. Loosdorp was de ontginningsbasis van de licht uitwaaierende kavels in dit gebied; het behoort tot de nederzettingen van de 2e generatie, met andere woorden het kwam tot ontwikkeling nadat de ontginners van de Meent hun werk hadden gedaan. In het midden van de vorige eeuw was er zeer spaarzame bebouwing langs de noordzijde van de Loosdorpse Dijk; de gehele polder telde niet meer dan 80 inwoners. Tot aan de Tweede Wereldoorlog veranderde er niet veel in de ruimtelijke situatie maar in economische zin verschoof het zwaartepunt van hennepteelt en veebedrijf naar vee- en fruitteelt.

Na de oorlog ontwikkelde zich ook bebouwing langs de zuidkant van de dijk; het agrarisch karakter van Loosdorp raakte vanaf deze zijde echter aangetast door de stadsuitbreidingen van Leerdam. Stad en gehucht zijn ruimtelijk nog slechts gescheiden door een waterpartij.

5.2.9. Oosterwijk

Stroomafwaarts vanaf Leerdam ligt - eveneens langs de Lingeoever - het gehucht Oosterwijk, dat voorheen tot de gemeente Kedichem behoorde. Oosterwijk is een lineaire kern - met hoogstens een begin van komvorming nabij de kerk - waarvan de bebouwing vanouds geheel binnendijks is gelegen; de oeverwal bood ruime vestigingsplaats voor de vroegste kolonisten. De ontginning vond sedert de 10e of 11e eeuw plaats; de kavelsloten werden (vrijwel) evenwijdig aan elkaar haaks op de Linge gegraven. Op de kaart van Van Deventer (± 1560) komen ook buitendijks enkele huizen/boerenbedrijven voor; blijkbaar vormden de waterstanden in de Linge hiertoe op dit tijd geen beletsel.
De oeverwalgronden hadden veel minder te lijden van klink dan de meer landinwaarts gelegen klei-op-veen- en veengronden waardoor de omgeving van Oosterwijk geschikt bleef voor akkerbouw. Aan het eind van de vorige eeuw ontwikkelde zich hier ook - en nadrukkelijk - de fruitteelt. De bodemkwaliteit kreeg als gevolg van dijkdoorbraken zelfs nog positieve impulsen. (Zo liggen er vruchtbare overslaggronden nabij het direct ten oosten van het gehucht bij dijkdoorbraken ontstane wiel. Dit wiel werd aanvankelijk buitendijkt maar na de zoveelste overstroming - in 1820 - werd het oude dijktracé hersteld.)
De betekenis van de akkerbouw nam sedert 1945 iets af, maar de fruitteelt hield behoorlijk stand.
Buitendijks liggen thans drassige, weinig produktieve uiterwaarden; een deel van de bodem (klei) werd hier afgegraven ten behoeve van de steenfabriek, ten westen van Heukelum aan

de overzijde van de Linge.

Oosterwijk telde rond het midden van de vorige eeuw zo'n 280 inwoners. De kern was steeds behoorlijk ontsloten over de weg, mede dankzij het veer naar Heukelum, waarlangs een deel van de bevolking naar de steenfabriek kon trekken.

De N.H. kerk van Oosterwijk dateert van 1872; het is de opvolger van een 13e-eeuwse voorganger. Langs de Lingedijk en de Noorderlingedijk ligt een aantal monumentale 17e tot 19e-eeuwse boerderijen, vrijwel alle op maaiveldniveau.

Thans is het gehucht nog maar nauwelijks gescheiden van Leerdam-west. De barrière wordt gevormd door het wiel en de bijbehorende dijken. Oosterwijk zelf verdichtte zich na de oorlog enigszins rond de kerk, terwijl ook een aantal woningen langs de Nieuwe Weg werd gebouwd.

5.2.10. Diefdijk

Ongeveer ter hoogte van Schoonrewoerd ligt langs de westzijde van de Diefdijk, aan de grens van de gemeente Leerdam, het gehucht Diefdijk. De Diefweg stamt minstens uit de 13e eeuw; de dijk dateert waarschijnlijk van kort na 1284. Diefdijk telde omstreeks 1840 370 inwoners verdeeld over de gemeenten Schoonrewoerd en Leerdam. Ondanks dit aantal werd de kern nog niet vermeld op de kaarten uit de vorige eeuw; de lineaire bebouwing was dan ook zeer ijl, de kern zeer langgerekt.
In onze eeuw was er sprake van enige verdichting van de bebouwing nabij het wiel De Kruithof, waar de fruitteelt zich concentreerde dankzij de bodemkwaliteit (overslaggronden).
Plaatselijk zijn niveauverschillen waarneembaar: op menige plek zijn aardmassa's vergraven om de dijkhoogte op peil te houden (± 6,5 m +NAP); op de lagere - afgegraven - gronden werd, met name in de vorige eeuw, de griendteelt uitgeoefend.

Behalve een aantal woningen en boerenbedrijven verrezen in de 19e en 20e eeuw ook militaire objecten op en nabij de Diefdijk, die immers deel uitmaakte van de Hollandse Waterlinie.

De ontsluiting van het gehucht was, in verband met de strategische betekenis van de dijk goed voor zover het de noord-zuid- en de westverbinding betreft. De ontsluiting naar het oosten was moedwillig uiterst summier; de ongunstige waterstaatkundige toestand voorkwam bebouwing maar tevens werd uit strategisch oogpunt het aantal accessen naar de dijk beperkt gehouden. Tegenwoordig is ook deze veel beter dankzij de verlenging van de Kerkweg tussen Diefdijk en Schoonrewoerd naar de Acquoysche Meer.

5.2.11. Achterdijk (ged.)

Het gehucht Achterdijk ontstond waarschijnlijk als wegdorp langs de gelijknamige dijk en de Achterdijkse Watering, die de grens markeerden tussen de voormalige gemeenten Nieuwland en Kedichem. Hier stootten twee ontginningseenheden op elkaar aan de ambachtsgrens. Vrijwel de gehele kern werd bij de gemeentelijke herindeling van 1986 bij Zederik gevoegd; slecht het zuidwestelijk uiteinde van de bebouwingsstrook (ten zuiden

van de spoorweg gelegen) kwam aan Leerdam.
Rond het midden van de vorige eeuw stonden in dit gebied nog geen of vrijwel geen woningen of boerderijen en zelfs rond 1900 was er nauwelijks bebouwing: er lagen alleen enkele landbouwbedrijven tussen de spoorweg en de Nieuwe Weg. Vooral de fruitteelt ontwikkelde zich voorspoedig in deze omgeving, waar voorheen ook akkers en griendgronden waren te vinden.
De bebouwing langs de dijk, die tot na de eeuwwisseling maar matig was ontsloten, nam na de oorlog iets toe. Aan de parallelweg langs het spoor verrees tot op heden één boerenbedrijf.

5.3. Verspreide bebouwing

De gemeente telt op enkele plaatsen nog wat verspreide bebouwing. Ten westen van het Nieuwe Wiel langs de Linge en tussen Loosdorp en Leerbroek was al in het midden van de vorige eeuw lineaire bebouwing aanwezig. Ten westen van Kedichem liggen onder meer de Gravinnehoeve en het gemaal aan de Hooglandse Tiendweg. Deze bebouwing maakt feitelijk deel uit van de kern Kedichem, maar hij is hiervan ruimtelijk gescheiden door de Nieuwe Wiel.

Tussen Loosdorp en Leerbroek werd op de kaart van 1936 het gehucht Recht van Terleeden, met ijle agrarische bebouwing ter weerszijden van de weg, onderscheiden. Eertijds lag hier het kasteel "Huis ter Leede", waarvan de sporen nog in de verkaveling zichtbaar zijn nabij hoeve Bouwlust, die al voorkomt op de kaart van 1873.
Het (voormalige) gehucht Schaik komt thans niet meer als zodanig op de kaart voor. Er rest slechts lineaire bebouwing langs de oostzijde van de Zijdewende (nu Schaikse Weg), gedeeltelijk onder de kern Hoogeind, gedeeltelijk onder Leerdam vallend.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1976)
Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
  Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
  De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
  Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
  Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
  Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
  De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal:

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland; deel IV: de provinciën Zuid-Holland en Zeeland.
  Eerste aflevering: Zuid-Holland. z.p., 1970.
  (Hiervan met name afb. 10: Leerdam in de 16e eeuw)

- Beekman, A.A. (1932)
  Nederland als Polderland. Beschrijving van den eigenaardigen toestand der belangrijkste helft van ons land [....], 3e druk, Zutphen.

- Berg, R. van den (1976)
  Schoonrewoerd in voorbije jaren, Ameide.

- Blom, F.L. (1969)
  Leerdam in oude ansichten, Zaltbommel.

- Blom, T.A. (1980)
  Leerdam in oude ansichten deel 2, Zaltbommel.

- Boer, Th. A. de en L.J. Pons (1960)
  Bodem en grasland in de Vijfheerenlanden, Wageningen.

- Brand, H. en J. Brand (1986)
  De Hollandse Waterlinie, Utrecht/Antwerpen.

- Feis, B.R. en P. Nijhof (1983)
  Bedrijfsmonumenten; een verkenning van monumenten van bedrijf en techniek in Midden-Holland en West-Utrecht, Zwolle.

- Feis, B.R. en J. Meijer (1987)
  De stille pracht van het Merwedekanaal; De Vijfherenlanden. In: P. Nijhof e.a. Op zoek naar ons Industrieel Verleden; gids langs monumenten van bedrijf en techniek, deel 2. Haarlem.

- Gouw, J.L. van der (1961)
  De voorgeschiedenis van het hoogheemraadschap van de Vij(sic) heerenlanden; overdruk van de Zuidhollandse studiën nr. IX.

- Groningen, C.L. van (1989)
  De Vijfheerenlanden, 's-Gravenhage.

- Kerkwijk, P.A.
  Alblasserwaard en Vijfheerenlanden; een stukje historisch - en groen Holland tussen Lek en Merwede. Ameide, 2e herz. druk, z.j..

- Leerdam. Ontwerp bestemmingsplan "Landelijk Gebied 1982".

- Leerdam; een sociaal-economische studie van een industriegemeente. E.T.I., Rotterdam 1955.

- Meygaard, C.H. van
  Jan Blanken en de landsverdediging. In: de Physique Existentie dezes Lands; Jan Blanken, inspecteur van de Waterstaat (1755-1838); Arsenalen, Bruggen, Dokken, Dijken, Havens, Kanalen, Molens, Sluizen, Stoommachines.
  Essaybundel/catalogus verschenen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksmuseum te Amsterdam van 14 februari tot en met 3 mei 1987. Amsterdam, 1987. pagina's 41-57.

- Onze streek-historie; Bijdrage over de historie van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden. Deel I tot en met IV, uitg. Stichting Ontwikkeling Alblasserwaard en Vijfheerenlanden, deel I, IV z.p., z.j.; deel II.,z.p., 1966; deel III. z.p., 1973. [Ameide]?

- Seinen, S.J. (1973)
  Van Sidewendervelt tot Zijderveld, Goudriaan.

- Voorontwerp ruilverkaveling Vijfheerenlanden. Leerbroek/Noordeloos/'s-Gravenhage, 1976.

- Visser, J.C. (1964)
  Schoonhoven; De ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de middeleeuwen, Assen.

- De Vijfheerenlanden; een onderzoek naar de landbouwkundige en sociaal-economische toestand. Cultuurtechnische Dienst, Utrecht, z.j. [± 1952/53]. Hiervan met name de bijlagen.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire Kaart; 1:50.000; 1858.
- Kuyper, J.
  Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland 1869.
- Chromo-topografische kaart; 1:25.000; 1872/1873, 1893/1913.
- Topografische kaart; 1:25.000; no. 38 H; 1936.
- Topografische kaart; 1:50.000; no. 38 Ost; 1943 (Truppenkarte).
- Topografische kaart; 1:50.000; no. 38 O; 1982.
- Plankaart Ontwerp-Streekplan Zuid-Holland Oost 1:50.000, ± 1985.
- Topografische kaart; 1:25.000; no. 38 H; 1989.
- De Alblasser Waard en Vijf Heerenlanden, te samen groot 33110 Mergen. A. de Vries, Dordrecht, 1767.
- Uitbreidingsplan der gemeente Leerdam Schaal 1:2.500. Arch. bureau Granpré Moliere, Verhagen en Kok, 1937
- Leerdam. Herzien uitbreidingsplan in onderdelen 1950. Verzamelblad [....] Blad 4 Schaal 1:2.500
  arch. bureau Verhagen, Kuiper, Gouwetor en De Ranitz en Wesselo en Van Voort.

Figuur 1

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

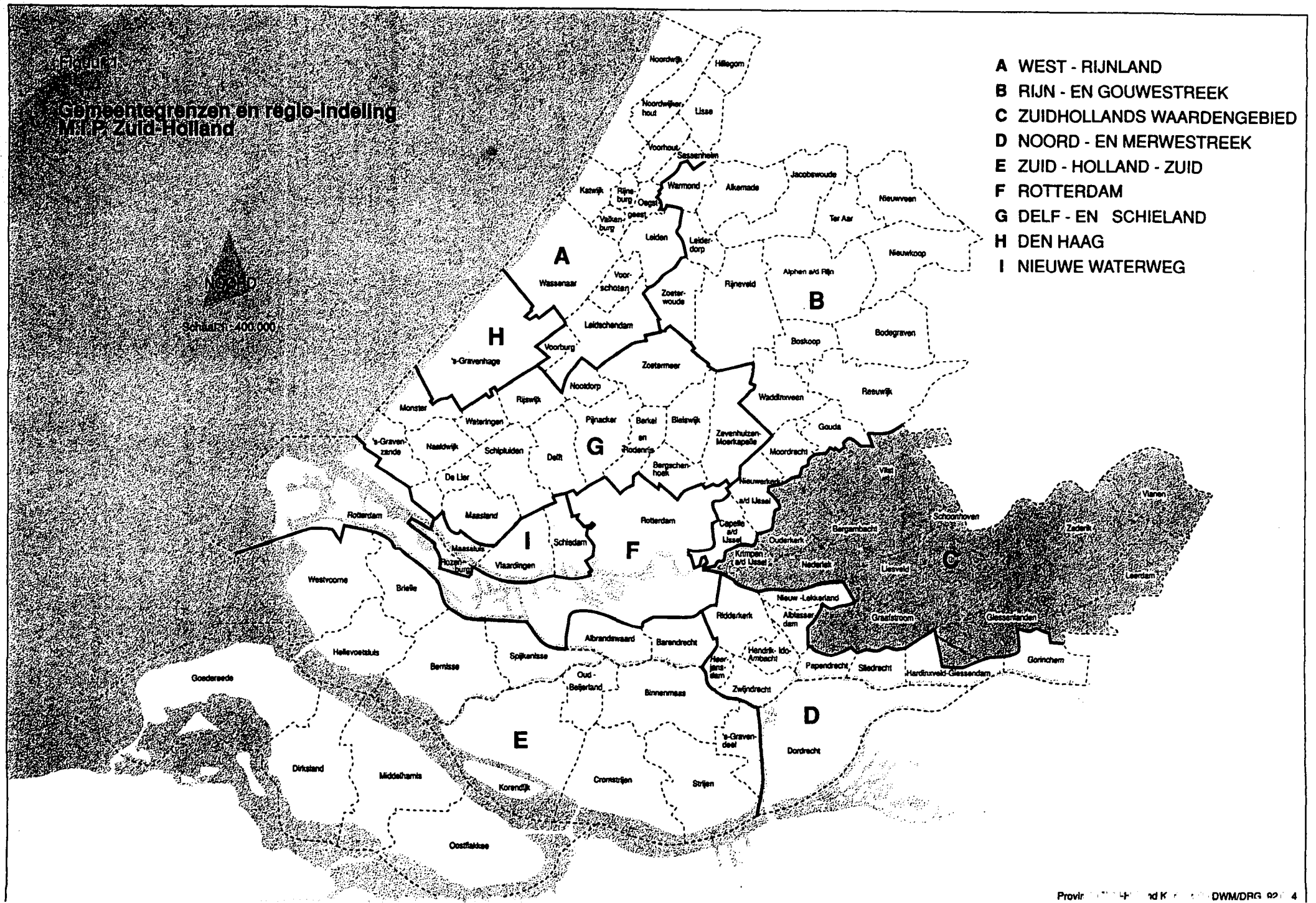

Figuur 1. a.

Gemeente Leerdam

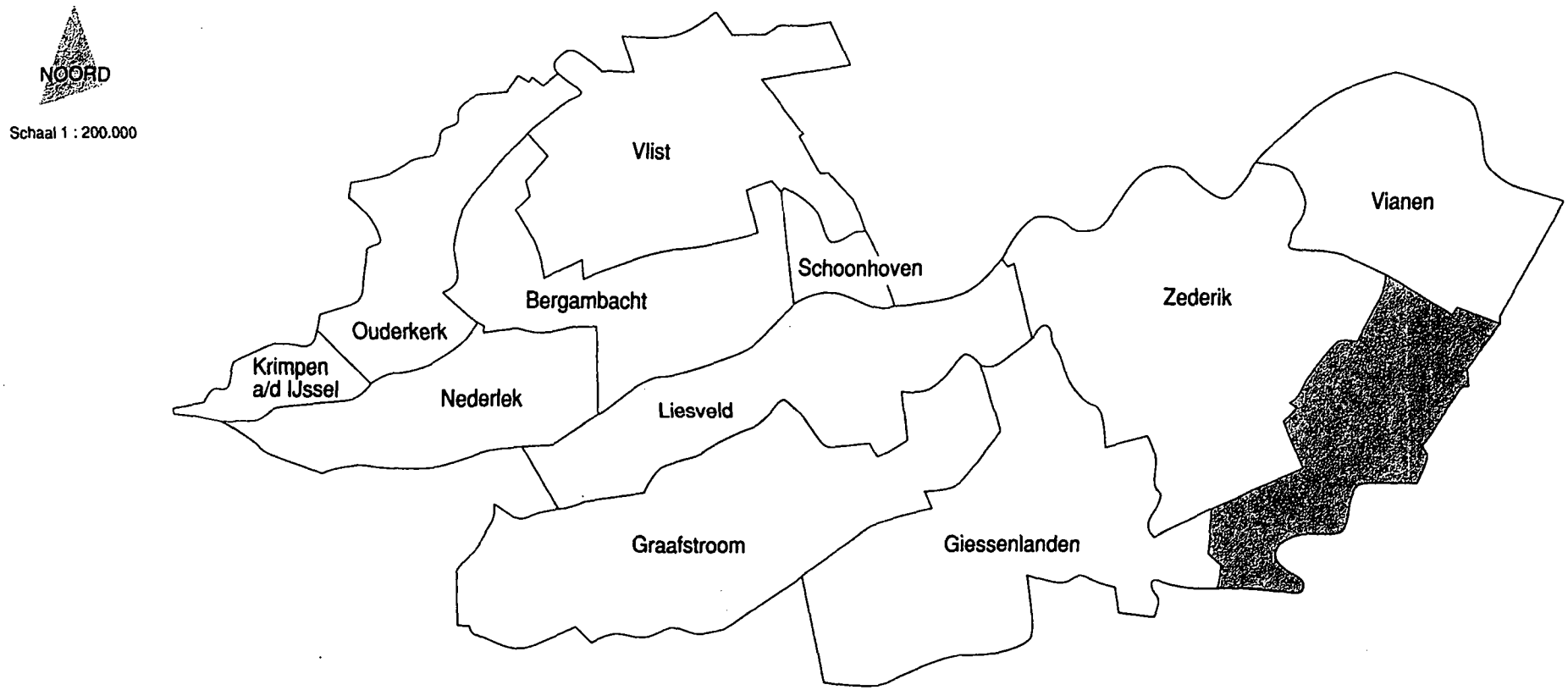

Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 92.024/11

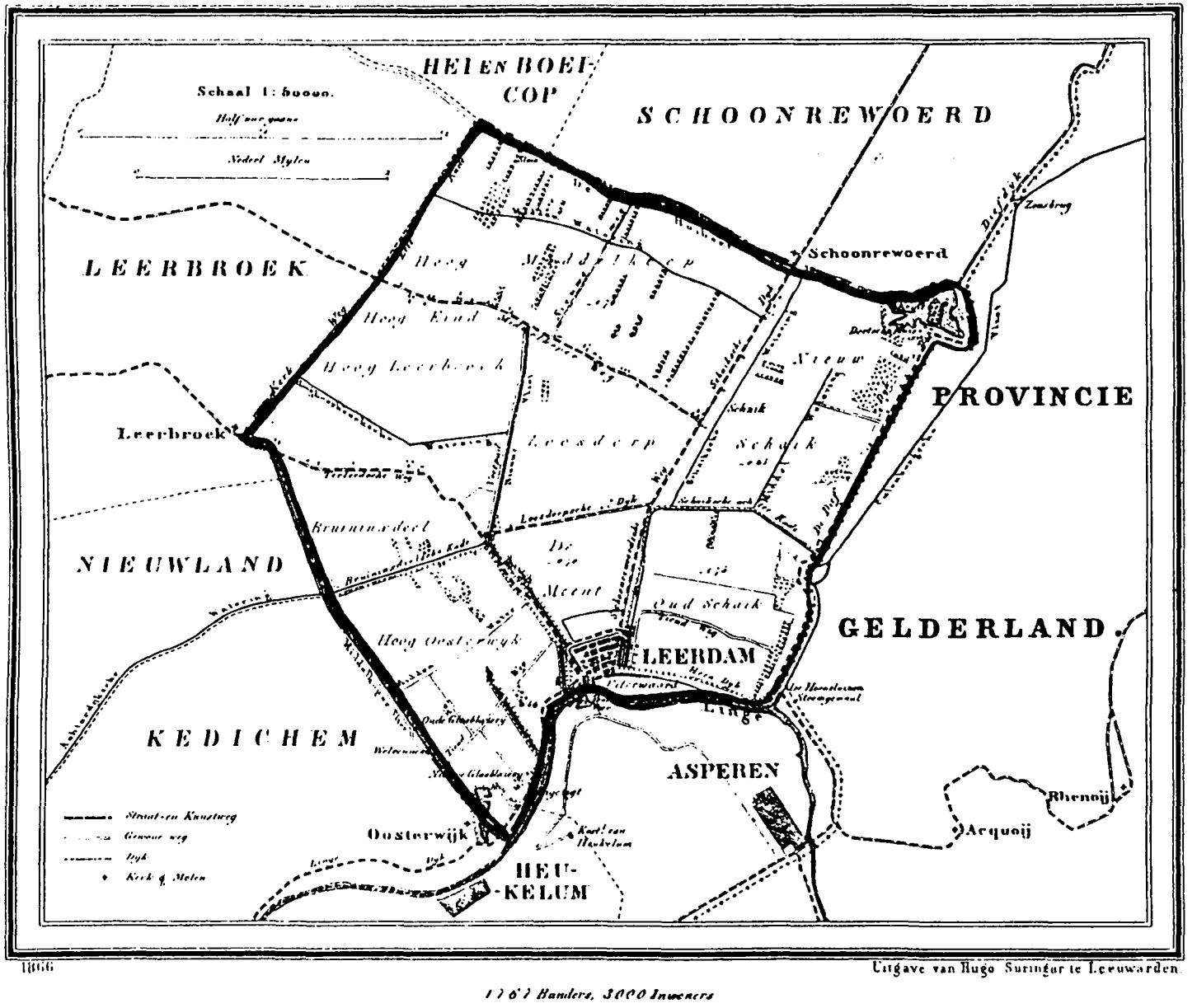

Figuur 2a. Leerdam anno 1866. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

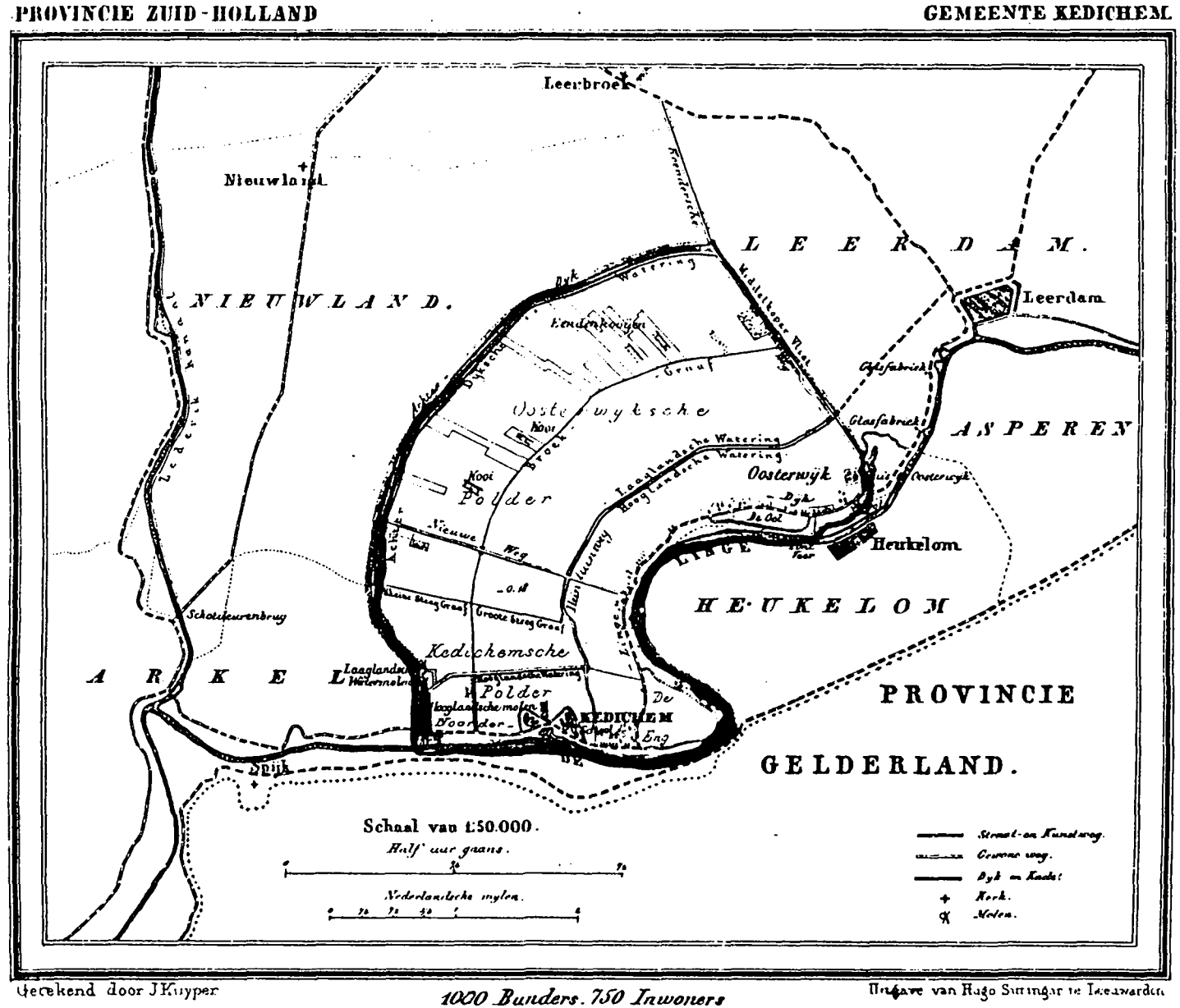

Figuur 2b. Kedichem anno 1869. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

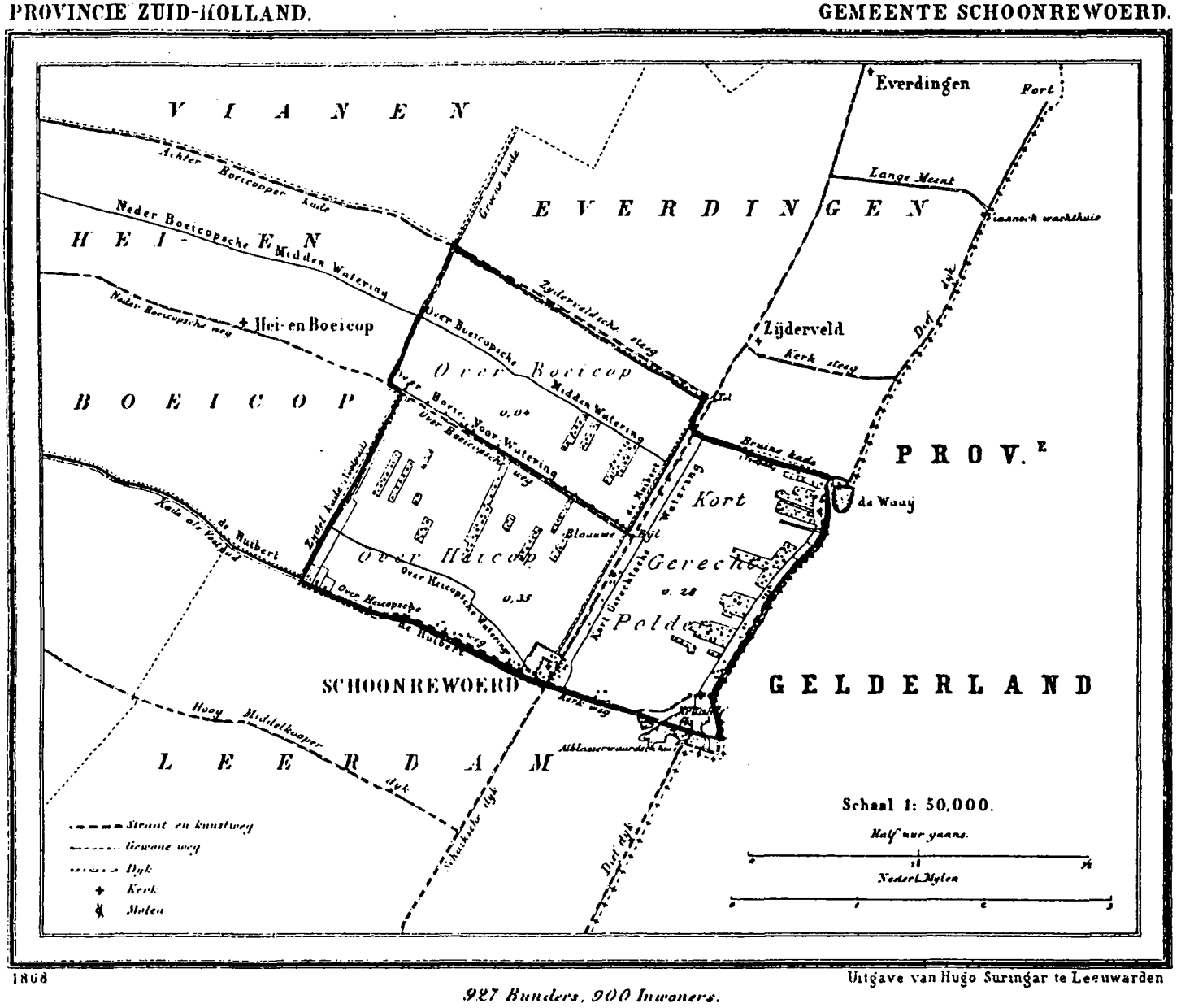

Figuur 2c. Schoonrewoerd anno 1868. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

Figuur 3a. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 506 en 528 (1872).

Figuur 3b. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 506 en 528 (1813/1818).

Figuur 4. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 38H (1936).

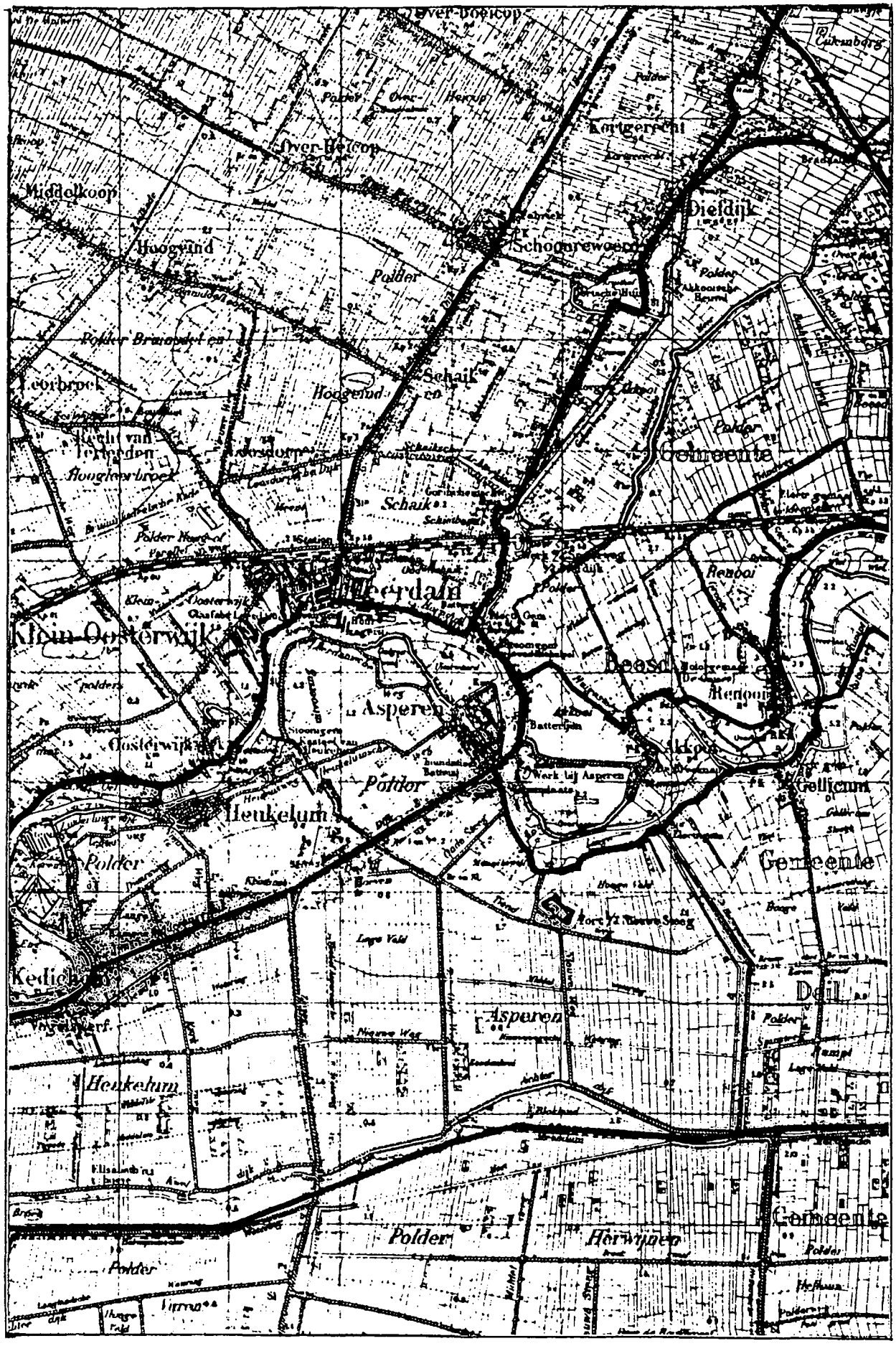

Figuur 5. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 38 Ost (1943).

Figuur 6. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 38 Oost (1982).

Figuur 7. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 38H (1989).

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/14

Figuur 8. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Leerdam in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

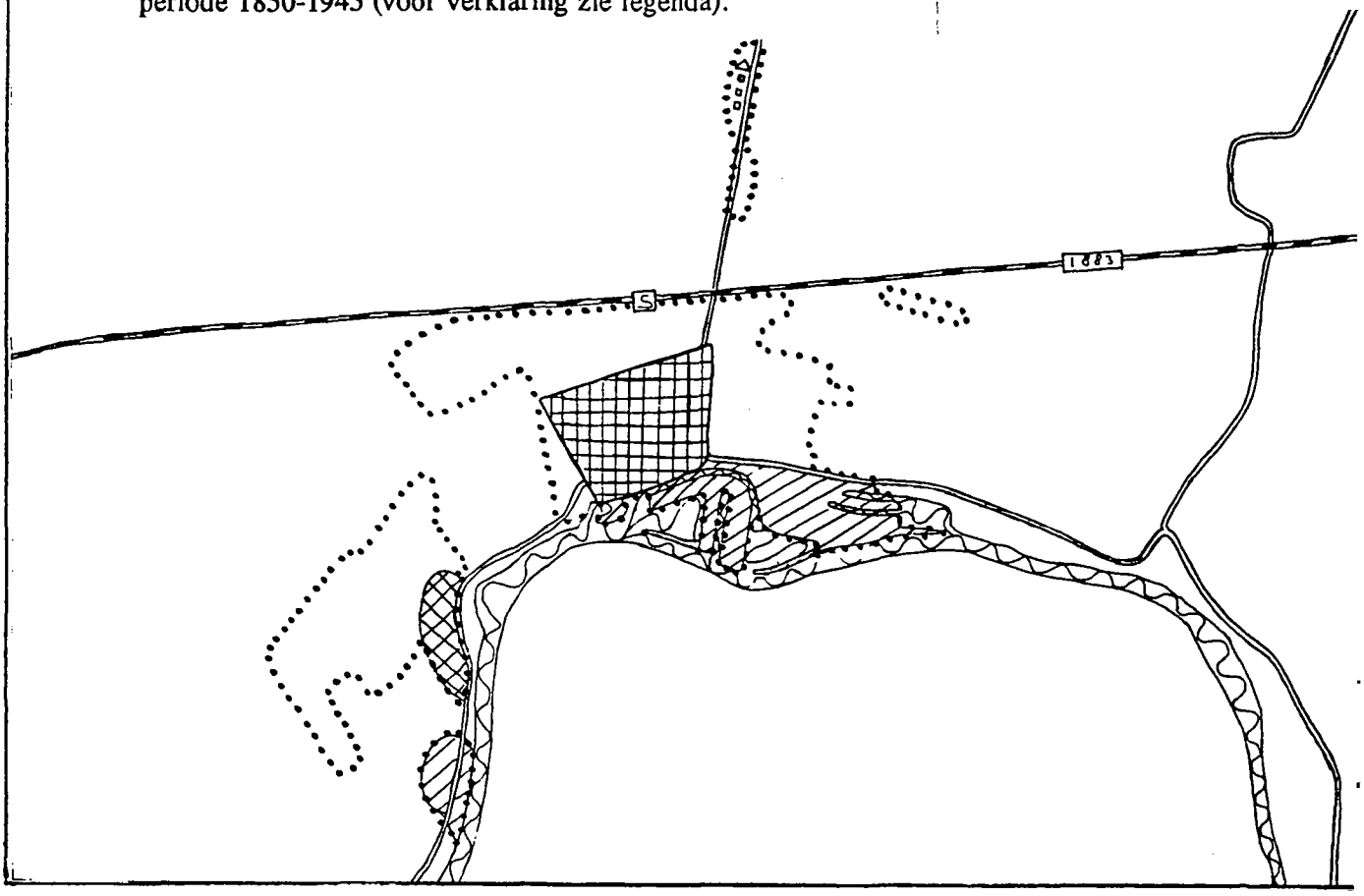

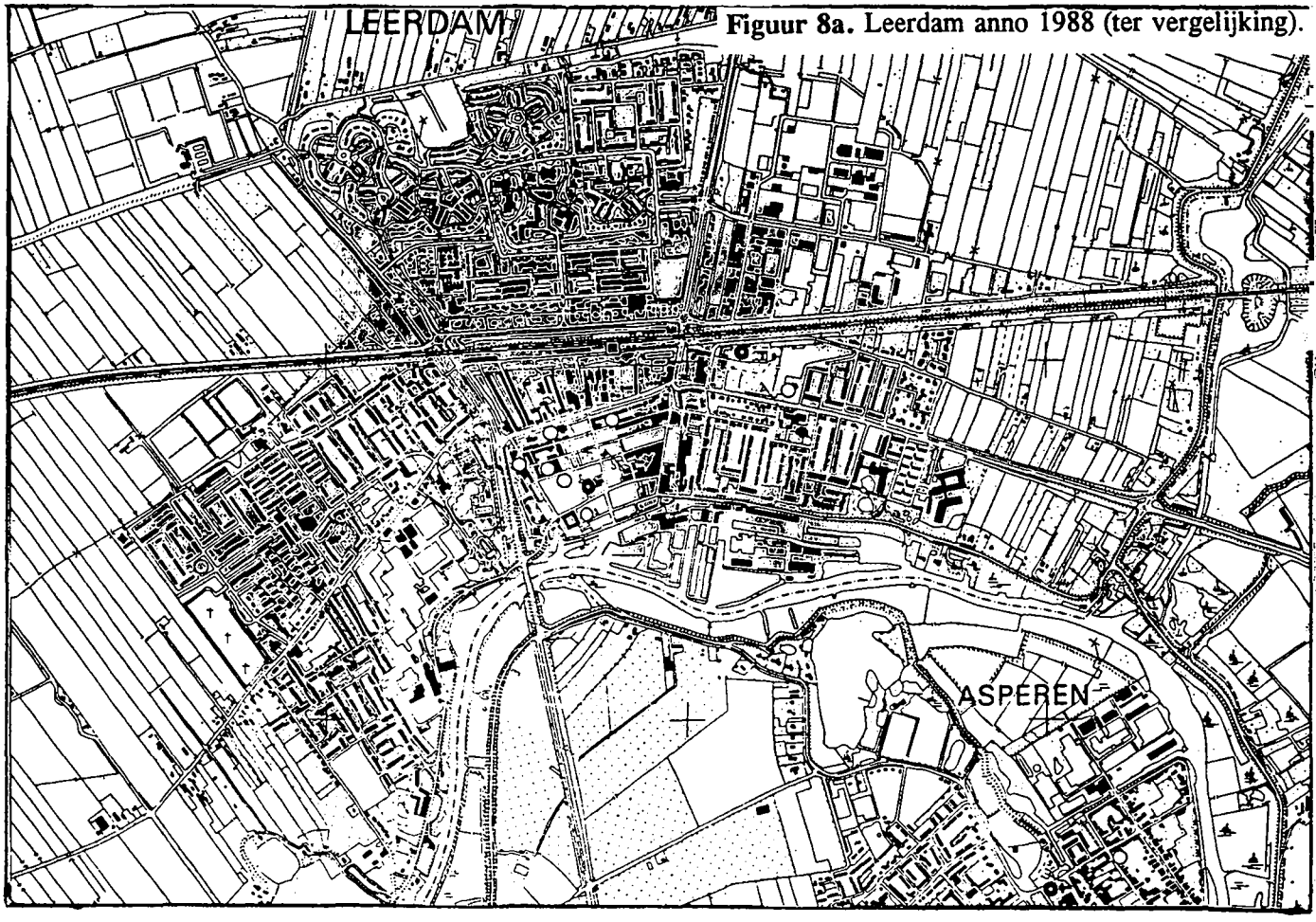

Figuur 8a. Leerdam anno 1988 (ter vergelijking).

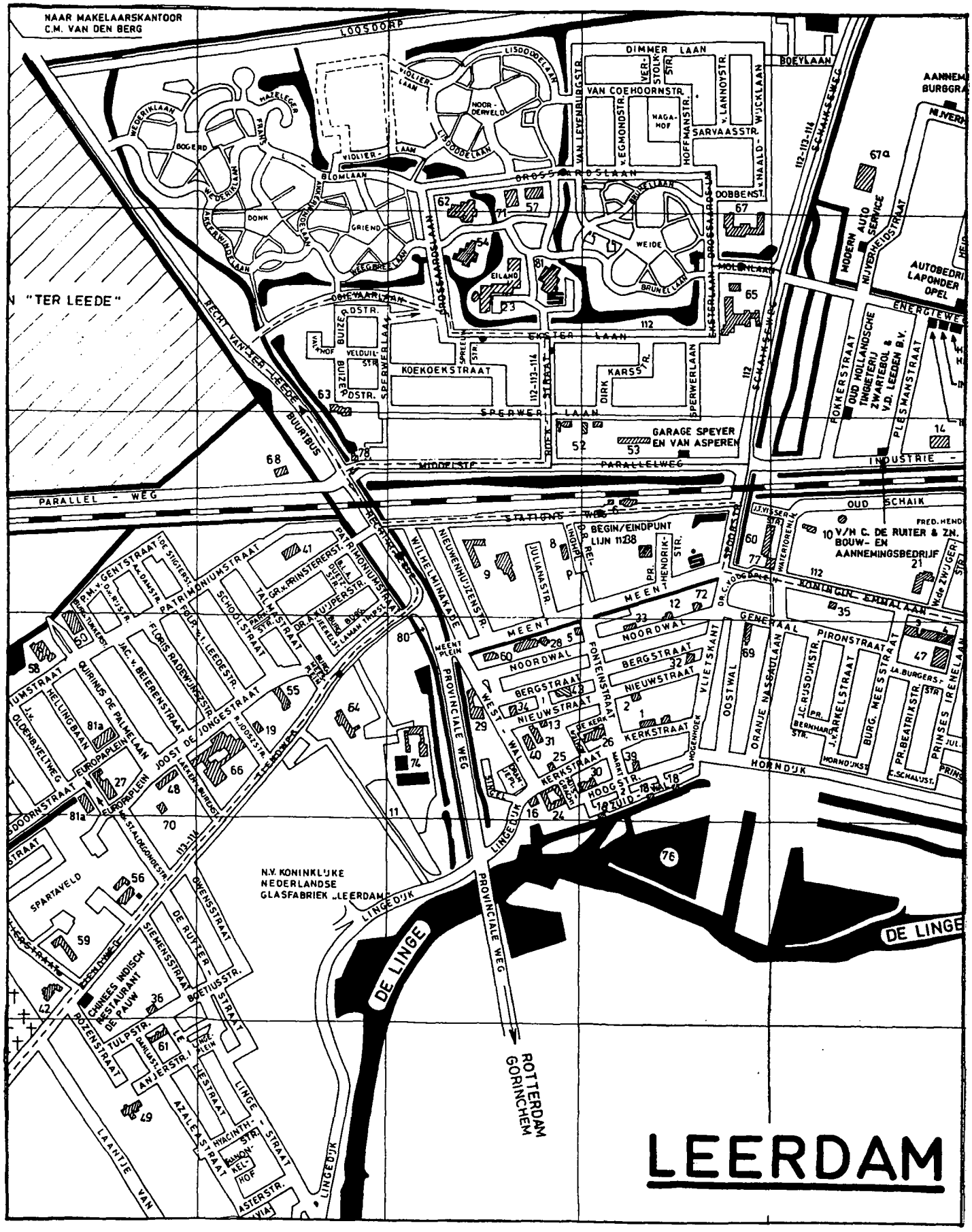

Figuur 9. Straatnamenkaart Leerdam

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

november 1989

L.A. Nizet

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

Inleiding

De huidige gemeente Leerdam ontstond in 1986 door de samenvoeging van de voormalige gemeenten Leerdam, Kedichem en Schoonrewoerd. De gemeente omvat een groot aantal kernen, te weten: Leerdam, Kedichem, Schoonrewoerd, Oosterwijk, Diefdijk, Overboeicop, Overheicop, Hoogeind, Loosdorp, Recht van ter Leede, Schaik en Kortgerecht.

Leerdam

Leerdam is een stadje dat in 1407 stadsrechten kreeg en waarvan het oude stratenpatroon nog redelijk gaaf bewaard gebleven is. In de oude stad heeft wel invulling plaatsgevonden in de 19e en 20ste eeuw. In de Fonteinstraat, Kerkstraat, Hoogstraat, Markt en Vlietskant die tegenwoordig het winkelgebied van Leerdam vormen zijn nog diverse winkelpuien van omstreeks 1900 te vinden. Met name in de Hoogstraat, die tegenwoordig minder winkels bevat, bevinden zich vele winkelpuien uit de periode 1800-1945. Aan de Kerkstraat en Vlietskant staan tussen de winkelbebouwing nog enkele 19e eeuwse herenhuizen met lijstgevel.
Van de bijzondere bebouwing die gebouwd is in de periode 1800-1945 is de Lutherse kerk, gelegen aan de Nieuwstraat 106, te vermelden. Het is een eenvoudige zaalkerkje, gebouwd in 1838. Hotel Lucullus, Vlietskant 46, is een opvallend hoekpand uit de jaren '30 van deze eeuw. Aan de Noordwal, op nummer 16, staat nog het slachthuis, een gaaf pand met stijlkenmerken van de Amsterdamse School.

In de 19e eeuw heeft uitbreiding van Leerdam plaatsgevonden aan de noordzijde van de stad. Hier werd in 1881-1883 de spoorlijn (Elst-Dordrecht) aangelegd met een station dat gelegen was aan de stationsweg, die parallel aan het spoor liep. Vanaf de stad liep de Spoorstraat in de richting van de spoorlijn. Langs deze straat verrezen in de jaren '80 van de vorige eeuw een aantal grote herenhuizen. Tussen de oorspronkelijke grens van de bebouwing (Meent) en de stationsweg werden enkele dwarsstraatjes aangelegd met aaneengesloten bebouwing van arbeiderswoningen. Aan de Meent verrezen bovendien de voormalige melkfabriek (nr. 32/34), die november 1989 deels is uitgebrand, en het postkantoor (nr. 27/29). Omstreeks 1900 vond ook een kleine uitbreiding plaats in de richting van de watertoren, aan de noordoostzijde van de oude stad.
Aan de oostzijde van de stad vond in de 20e eeuw uitbreiding plaats aan de oostzijde van de stad, met villa's uit de jaren '20 en '30 langs de Koningin Emmalaan en eenvoudiger bebouwing langs de achtergelegen straten.
Voor de arbeiders van de glasfabrieken werden vanaf het einde van de vorige eeuw woningen gebouwd langs achter de glasfabriek aangelegde straten. In eerste instantie betrof het diverse soorten aaneengesloten bebouwing van arbeiderswoningen aan de Owensstraat, De Ruyterstraat en Siemensstraat. Rond 1910 werd aan het Lingeplein en de Boetiusstraat een klein complex aangelegd van tuinwijkachtige bebouwing en omstreeks 1925 verrees langs de Rozenstraat en de Tulpstraat een woningbouwcomplex.

Ten westen van de stad werd rond 1915 een tuinwijkachtige wijk aangelegd door de woningbouwvereniging Patrimonium. Hier heeft de laatste jaren ingrijpende stadsvernieu-

wing plaatsgevonden, waardoor alleen nog de bebouwing langs de Talmastraat resteert. Al de vorenbeschreven uitbreidingen hebben zich na de Tweede Wereldoorlog voortgezet en in de jaren '80 werd de stap over de spoorlijn gezet en rukt de bebouwing op tot Loosdorp.

Rond de kern Leerdam zijn in de periode 1800-1945 diverse begraafplaatsen aangelegd. Aan Oud Schaik ligt een kleine Rooms-Katholieke begraafplaats, het Barbarakerkhof, alwaar 19e eeuwse grafstenen, kruisen en beelden en een klein lijkenhuis. Aan de Lingedijk is een 19e eeuwse begraafplaats gelegen die deels Christelijk en deels Joods is. Ten slotte is aan de Tiendweg een begraafplaats uit de jaren '30 te vinden, met een symmetrische ingangspartij met twee gelijkvormige gebouwen.

Aan de Lingedijk bevinden zich de Koninklijke Nederlandse Glasfabrieken Leerdam, met enkele fabrikantenvilla's, zoals Lingedijk 28 uit 1914 en Lingedijk 29 uit 1912.

Kedichem

Kedichem bestaat uit een kleine, tussen twee dijken gelegen kern rond de kerk, waarvan het schip dateert uit 1867. De bebouwing in de kern bestaat uit eenvoudige woningen, daterend uit zowel de periode 1800-1945 als de periode daarna. Van de bebouwing langs de Lingedijk behoort een gedeelte tot Kedichem. Deze bebouwing bestaat voornamelijk uit boerderijen, zowel T-huis- als langhuisboerderijen, met een stalgedeelte voorzien van hooizolder en af en toe met een vrijstaande hooiberg. Fraaie voorbeelden van dergelijke boerderijen zijn Lingedijk 111, een langhuisboerderij uit 1874 met wolfsgevel met vlechtingen richting dijk en een stalgedeelte met hooizolder, Lingedijk 121, een T-huisboerderij uit het 3e kwart van de vorige eeuw, en de Gravinnehoeve, Lingedijk 5/7, een boerderij met een groot dwars geplaatst voorhuis uit 1922.

Schoonrewoerd

Schoonrewoerd is een kern bij de kruising van de provinciale weg nr. 39 met Overheicop. De kern bestaat uit tweezijdige bebouwing langs de Dorpsstraat (provinciale weg), de parallel eraan gelegen Wilhelminastraat en de verbindingsstraten Kalverweg en Wilgenlaan. Aan de Dorpsstraat ligt een plein met begroeiing van linden, waaraan de kerk met pastorie en waarop een waterpomp uit 1908. Langs de Dorpsstraat staat merendeels 19e eeuwse bebouwing, waaronder enkele boerderijen, met ertussen enkele villa's uit de 20ste eeuw. Van de boerderijen zijn vermeldenswaardig de Brink, Dorpsstraat 56, een T-huisboerderij uit het midden van de vorige eeuw, en Dorpsstraat 22, een T-huisboerderij uit het 3e kwart van de vorige eeuw.

Oosterwijk

Oosterwijk is een binnendijks gelegen kern, ten zuidwesten van Leerdam. De kern bestaat uit een kerk uit 1872, met daarbij een school, enkele woningen en enkele boerderijen. Een deel van de bebouwing langs de Lingedijk behoort ook tot Oosterwijk. Deze bebouwing bestaat voornamelijk uit boerderijen en aan een dwarsstraatje (Noortierstraat) een aaneengesloten rij arbeiderswoningen. Fraaie boerderijen zijn Lingedijk 155/157 en 199, beide T-huisboerderijen uit de eerste helft van de vorige eeuw, en Lingedijk 137, een T-huisboerderij met een naar rechts uitgebouwd houten stalgedeelte.

Diefdijk

Diefdijk is een kleine kern bij de kruising van de Diefdijk en de Kerkweg, zonder bijzondere bebouwing uit de periode 1800-1945. Wel bevinden zich hier twee fraaie 18e eeuwse panden. Langs de Diefdijk, die als verdedigingslinie fungeerde, zijn in de jaren 1938-1940 bunkers gebouwd. Bij de aanleg van de spoorlijn in 1881-1883 is bij Fort Asperen tevens een ijzeren spoorbrug gebouwd, die in oorlogstijd opengezet kan worden.

Overboeicop, Overheicop, Hoogeind, Loosdorp en Recht van ter Leede

Overboeicop, Overheicop, Hoogeind, Loosdorp en Recht van ter Leede zijn vijf noordwest-zuidwest gerichte bebouwingslinten, waarvan de bebouwing bestaat uit boerderijen. Het zijn veelal langhuisboerderijen met een kopgevel richting straat, die bij de oudere exemplaren is voorzien van vlechtingen in 't metselwerk. De boerderijen dateren uit zowel de 19e als de 20ste eeuw.
Bij Recht van ter Leede bevindt zich nog een molenstomp van een wipmolen. Zoals reeds beschreven is de bebouwing van Leerdam tegenwoordig opgerukt tot aan Loosdorp. Loosdorp wordt tegenwoordig dan ook wel slechts door een waterloop gescheiden van de bebouwing van Leerdam.

Schaik en Kortgerecht

Schaik en Kortgerecht zijn twee in elkaars verlengde gelegen bebouwingslinten in de richting zuidwest-noordoost. De bebouwing bestaat hier uit boerderijen uit de 19e en 20 eeuw, helaas uit MIP-oogpunt gezien van geringe waarde.

Stedebouwkundige typologie Leerdam

Legenda

1 Stedelijk ingericht gebied

1.1 Algemeen
-functie gemengd of wonen
-niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
-vaak eenvoudig of op pré-stedelijke structuur geënt stratennet
-stenen straten, geen voortuinen
-voornamelijk aaneengesloten bebouwing
-bebouwing deels complexgewijs, complexgrootte variabel

2 Niet-stedelijk ingericht gebied

2.2 Tuinwijkachtige ontwikkeling
-functie: wonen
-planmatige ontwikkeling
-stratennet soms met bijzondere patroon- en vormkenmerken
-groene straten, voortuinen
-voornamelijk half open blokken, strokenbouw
-bebouwing complexmatig

3 Gebied zonder woonfunctie

3.1 Industriegebied
-functie: industrie / bedrijvigheid / handel / verkeer
-inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of functies

5 Na 1945 gereconstrueerd gebied

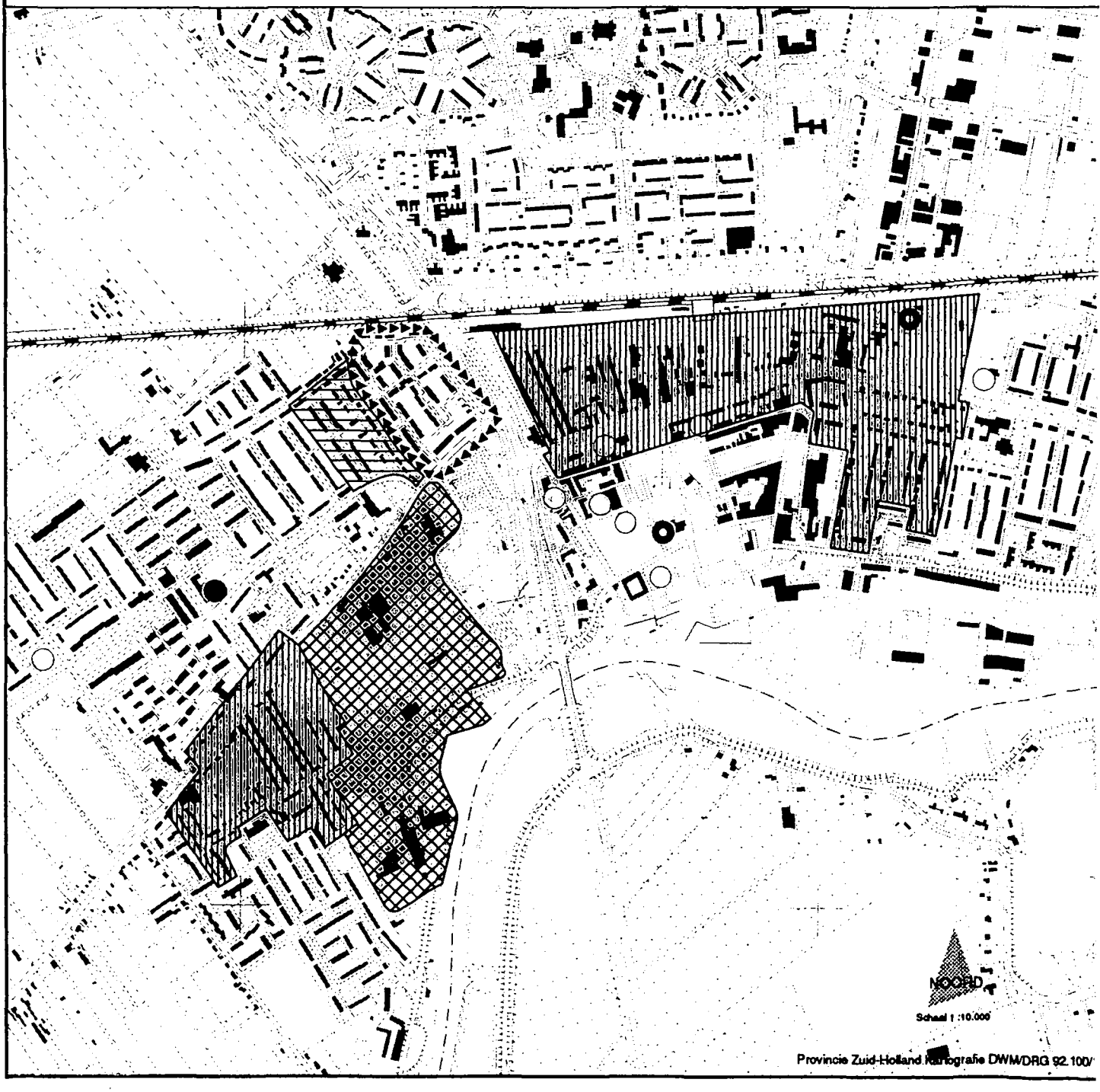

Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 92.100/

Legenda stedebouwkundige typologie (algemeen)

1 Stedelijk ingericht gebied

1.1 Algemeen
-functie gemengd of wonen
-niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
-vaak eenvoudig of op pré-stedelijke structuur geënt stratennet
-stenen straten, geen voortuinen
-voornamelijk aaneengesloten bebouwing
-bebouwing deels complexgewijs, complexgrootte variabel

1.2 Stedelijk villagebied
-functie: wonen
-ligging in stedelijke context
-planmatige ontwikkeling
-stratennet royaal van opzet met soms bijzondere patroon- of vormkenmerken
-stenen straten met veelal ondiepe voortuinen
-bebouwing aaneengesloten of vrijstaand op geringe onderlinge afstand
-twee of meer bouwlagen hoog

2 Niet-stedelijk ingericht gebied

2.1 Algemeen
-functie: gemengd of wonen
-niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
-vaak eenvoudig of op pré-stedelijke structuur geënt stratennet
-regelmatige voortuinen
-weinig aaneengesloten bebouwing
-bebouwing voornamelijk niet complexmatig

2.2 Tuinwijkachtige ontwikkeling
-functie: wonen
-planmatige ontwikkeling
-stratennet soms met bijzondere patroon- en vormkenmerken
-groene straten, voortuinen
-voornamelijk half open blokken, strokenbouw
-bebouwing complexmatig

2.3 Villagebied
-functie: wonen
-niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
-stratennet vaak met bijzondere vormkenmerken
-groene straten, tuinen rondom
-voornamelijk losse bebouwing
-bebouwing voornamelijk niet complexmatig

3 Gebied zonder woonfunctie

3.1 Industriegebied
-functie: industrie / bedrijvigheid / handel / verkeer
-inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of functies

3.2 Groen gebied
-functie: openluchtrecreatie (park, sportterrein, begraafplaats, enz.)
-voornamelijk onbebouwd terrein
-inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of functies

4 Ander gebied
-functie: (nader in te vullen per gemeente)

5 Na 1945 gereconstrueerd gebied